

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
II

БЕОГРАД
Српска академија наука и уметности

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

INAUGURAL SPEECHES
OF SERBIAN ACADEMICIANS
(1886–1947)

Volume 2

The volume is published on account of the SASA Presidency resolution adopted at its 2nd session of 20 February 2020 and the SASA Executive Board resolution adopted at its 33rd session of 5 November 2021

Editor-in-chief

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

Књига је објављена на основу одлуке Председништва САНУ са II седнице
20. фебруара 2020. године и одлуке Извршног одбора САНУ са XXXIII седнице
5. новембра 2021. године.

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2021

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,
President of SASA

academician Zoran V. Popović,
Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,
Vice President of SASA for Social Sciences

academician Zoran Knežević,
Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,
President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,
President of SASA Branch in Niš

academician Milan Damnjanović,
Secretary of the Department of Mathematics, Physics and Geo Sciences

academician Vladimir Stevanović,
Secretary of the Department of Chemical and Biological Sciences

academician Dejan B. Popović,
Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,
Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,
Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,
Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,
Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,
Secretary of the Department of Arts

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Зоран Кнежевић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Опранка САНУ у Новом Саду

академик Нинослав Стојадиновић,
п̄редседник Опранка САНУ у Нишу

академик Милан Дамњановић,
секретар Одељења за математичку, физичку и тео-науке

академик Владимир Стевановић,
секретар Одељења хемијских и биолошких наука

академик Дејан Б. Поповић,
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења уметности

THE SASA BOARD FOR HISTORY AND
PUBLICATION OF ACADEMIC SPEECHES

President

academician Miro Vuksanović

Members

academician Vladan Đorđević

academician Gradimir V. Milovanović

academician Radoje Čolović

corresponding member Dragan Vojvodić

corresponding member Jelena Jovanović

corresponding member Pavle Petrović

corresponding member Tanja Ćirković Veličković

Board secretaries

Danka Kuželj

Marina Ninić

Board assistant

Dragoslav Boro

АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ИСТОРИЈАТ И
ОБЈАВЉИВАЊЕ АКАДЕМСКИХ БЕСЕДА

Председник

академик Миро Вуксановић

Чланови

академик Владан Ђорђевић

академик Градимир В. Миловановић

академик Радоје Чоловић

дописни члан Драган Војводић

дописни члан Јелена Јовановић

дописни члан Павле Петровић

дописни члан Тања Ђирковић Величковић

Службени сарадници

Данка Кужељ

Марина Нинић

Технички сарадник

Драгослав Боро

Академске беседе редовних чланова Српске краљевске академије у овој књизи објављене су према њиховом првом издању без језичких, стилских, правописних и других измена – да би аутентичност текстова била у потпуности сачувана.

САДРЖАЈ

Миро Вуксановић <i>Приступне беседе српских академика (уреднички предговор другој књизи)</i>	15
Прави чланови Српске краљевске академије (1886–1947)	19
Приступне беседе (1890–1914)	
Академија природних наука	
Сима Лозанић <i>О ароматичним глицијокарбамаинима</i>	39
Јован Цвијић <i>Структура и подела планина Балканској полуострва</i>	57
Михаило Петровић Алас <i>О мајемајичкој теорији активности узрока</i>	95
Богдан Гавриловић <i>Проблем простора, хипер-простора и континуума</i>	135
Сава Урошевић <i>Један поглед на постанак кристалних шкриљаца</i>	151
Академија философских наука	
Владан Ђорђевић <i>Корис и Досијеј</i>	167
Јован Туроман <i>Борба за хуманистичну гимназију и борба против ње</i>	241
Петар Пера Ђорђевић <i>О реду речи у српском језику</i>	259

Љубомир Стојановић	
<i>О индивидуалисању српскога језика</i>	295
Андра Николић	
<i>О књижевној кријици</i>	313
Александар Белић	
<i>Основне црте историјској развијка српскога језика</i>	323

Академија друштвених наука

Јован Ристић	
<i>Леополд Ранке и ослобођење Србије</i>	329
Глигорије Гига Гершић	
<i>Пољед на међународни и државојравни пологај Босне и Херцеговине и</i> <i>острва Кијра према научним оценама прејсјавника данашње</i> <i>међународно-јравне теорије</i>	343
Стојан Бошковић	
<i>Државна идеја у старој и новој српској Краљевини са пољедом на исту</i> <i>идеју код осталих словенских народа</i>	385
Нићифор Дучић	
<i>Свети Сава, српска црква и српска краљевина у XIII вијеку</i>	389
Јован Мишковић	
<i>Српска војска и војевање за време усјанка, од 1804–1815 године</i>	401
Јован Ђ. Авакумовић	
<i>Стара српска порођа поређена са енглеском порођом</i>	427
Милутин И. Гарашанин	
<i>О пољичкој књижевности</i>	447
Љубомир Јовановић	
<i>О Лејојису поја Дукљанина</i>	463
Михаило В. Вујић	
<i>Најновији обрј у шртовинској пољичици</i>	469
Јован Н. Томић	
<i>Град Клис у 1596. години</i>	491
Ђорђе Павловић	
<i>О јравосују</i>	511
Слободан Јовановић	
<i>Уставобранијељи и њихова влада 1838–1858</i>	523

Академија уметности

Милан Јовановић Морски <i>Пољед на индијску драму</i>	541
Павле Паја Јовановић <i>Изложба слика</i>	563
Јован Јовановић Змај <i>Краљевић Марко и Тројлав Арајин</i>	569
Стеван Тодоровић <i>Изложба слика</i>	575
Симо Матавуљ <i>О уметној њријовеци (расјрава)</i> <i>Цар Дуклијан (њријовејка)</i>	581
Урош Предић <i>Изложба слика</i>	603
Андра Стевановић <i>О Дечанима</i>	609
Богдан Поповић <i>О њоложају њридева у њруји с именицом</i>	613

Чланови који нису одржали беседе

Светолик Радовановић	655
Андра Ђорђевић	657
Михаило Гавриловић	659
Стеван Сремац	661
Лаза Костић	663
Јован Бошковић	665

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

АКАДЕМИЈА ФИЛОСОФСКИХ НАУКА

Петар Пера Ђорђевић

О реду речи у српском језику

A handwritten signature in cursive script, reading "Петар Ђорђевић". The ink is dark and the script is fluid and elegant.

Петар Пера Ђорђевић
(Крагујевац, 21. јуна / 3. јула 1855 – Београд, 18. новембра 1902)

Био је филолог и политичар, професор гимназија у Крагујевцу и Београду и државни саветник.

Српска краљевска академија: прави члан Академије философских наука од 25. јануара 1894, секретар Академије философских наука од 22. фебруара 1897. до 22. фебруара 1900, приврмени секретар Српске краљевске академије од 27. септембра 1899. до 18. новембра 1902.

Приступну беседу одржао је на другом свечаном скупу Српске краљевске академије, 4. фебруара 1896. године (објављена у: Глас / Српска краљевска академија, 53 (1898): 167–231).

* Фотографија на претходној страни Библиотека САНУ F-211.

Госпођо академици,

Захвалан на особитом одликовању, које сте ми изволели указати, избравши ме за свога друга, излазим данас пред вас – не зато, што бих био уверен да сам тога одликовања достојан, већ само зато, што сам дужан одазвати се позиву наше највише научне установе, којом се сваки образован Србин пред светом дичи и чијем напретку сваки треба свима силама својим да помаже.

С тога и, прилазећи да ову дужност извршим и молећи вас да ме саслушате, веома сумњам: хоће ли у говору мом бити и толико занимљивости, да пажњу вашу до краја задржим, и толико научне вредности, да повољну пресуду вашу задобијем. Али ми ту сумњу разбија уверење: да ви сви високо цените питања из науке најнационалније и сваком књижевном раднику најближе, те да ћете радо чути, ако и само додирнем које било питање из науке о српском језику, којој сам и до сада поклањао своје слободне часове.

Између науке о језику – лингвистике – и науке о свести – психологије и логике – има врло много додирних тачака, на којима се расправљају питања и тумаче појави из области несвесне радње духа људскога, у језиковну одећу обученога. А међу тим питањима веома су занимљива она, која се тичу главних појава синтактичких: *реченичне конструиције* и свега осталог што је с њом у вези. Питања су ова значајна како с гледишта филолошке интерпретације и стилистичке критике, тако и с гледишта историјског развитка једног или више језика. И, колико је значај њихов велики у другим, старијим и напреднијим књижевностима, толико је, рекао бих, још већи за нашу књижевност, чија је проза – особито најлепши јој огранак: беседништво – још у повоју. А кад знамо да народни језик може претрпети великих измена, на штету своје индивидуалности, и у количинама сталнијим, као што су: речник, облици и гласови, природно је што синтакса његова још лакше подлеже утицају туђему. Отуда је за стварање чисте српске прозе и потребно што боље и што потпуније познати све оне особине, којима се наш народни слог најверније одликује од слога свију других, и сродних му и несродних, језика.

Говор је људски непрекидно стварање *реченица*, тј. оних говорних израза, који објављују да се у духу говорникову врши *веза међу њресјавама или ѓрујама од њресјава* у самом

часу тога објављивања¹ (у исто се време у духу слушаочеву изазива исто такво везивање истих престава или група од престава). А да би се поједине престава могле везивати у такву говорну, *реченичну*, целину, потребно је: 1) да се удруже речи које преставама одговарају; 2) да те речи нарочитим редом једна за другом иду; 3) да се поједине међу њима јаче или слабије изговором нагласе; 4) да им се особитом модулацијом и каквоћа гласа означи; 5) да се граматички међу собом подударе; и 6) да се синтактички једна за другу вежу. Још би се уз прву погодбу могла ставити и употреба савезних речи, а уз трећу и четврту каквоћа темпа и употреба пауза.² Од свих ових погодаба само је прва за све језике једнака: речи се узимају само оне, које овој или оној престави најтачније одговарају; све остало у сваком другом језику може бити друкчије. И те разлике – у ређању, у изговарању, у подударењу и у везивању речи – не долазе само од спољних, гласовних и формалних, промена у животу појединих језика: и овде, као и у свем другом што се говора људскога тиче, језик и дух једнога народа иду напоредо, притичући један другом у помоћ. „Сви народи не почињу с једне стране мислити о стварима; и отуд је постала она разлика између језика што се зове својство језика“ – рекао је још пре толико година отац нове књижевности наше.³ И заиста, како који народ уређује своје мисли, тако уређује и реченице свога језика, а правац, начин, па и подобност мишљења и у народа језиком сродних могу бити врло различни. Ето дакле разлога, зашто су питања о реченичној конструкцији питања психолошко-лингвистичка.

Међу погодбама реченичног склапања особито је значајна – *ред* или *размештај реч* у реченици, јер су све друге у врло јакој вези с њом. После захтева: да су речи ту, прво је питање: како *треба оне да се распореде*, те да реченица има ово или оно значење. Од распореда је нераздвојно, одмах даље, питање: како која од употребљених речи да се и *нагласком истакне*, па тек после тога долази и питање: како да се једна другој и *формално прилагоди*, те да од њих постане заокружена синтактична целина. С тога, пре но што бисмо приступили

¹ Одредби реченице коју је изнео *Херман Паул* у својим „Principien der Sprachgeschichte“ (II. изд.), стр. 99., потребан је овај додатак (да се везивање престава врши у часу кад се реченица изговара) с тога, што иначе не би било разлике између *речи* или *групе од реч* (као делова реченичних) и саме *реченице*. У изразу *права је зелена* везивање престава *права* за преставу *зелена* бива тек тада, кад се те речи изговарају, док се у изразу *зелена права* (као делу реченице *зелена је права сочна*) везивање ових двеју престава износи као свршено пре но што би се друго што о тој групи тврдило (да је *зелена права* још и *сочна*).

² Неки граматичари (нпр. *Гебауер*, „Mluvnice česká, II. Skladba“, стр. 26. и 27.) узимају да је за постанак реченичне целине потребна још једна погодба: да има смисла оно што се реченицом казује. Тај захтев можемо примити само релативно, јер су често и реченице без смисла, ако су само како треба уређене и склопљене, опет праве реченице и могу имати своју вредност. Зато нпр. да се не може звати реченицом и овакав сложај речи: „Слана је вода она у којој нема соли?“ Некада је реченица „Земља је округла“ била бесмислица, као што опет данас реченица „Земља је равна“ нема смисла, али је граматички и једна и друга без приговора. Можда ће у будућности имати смисла и реченица: „Ваздух можемо имати и у чврстом стању“, као што и сада знамо да „вода може бити и у течном и у чврстом и у гасном стању“.

³ Види „Скупљ. грамат. и подем. списа *Вука Сћеф. Караџића*“ књигу II, стр. 6., у „Предговору“ првом издању (1818. г.) *Српскога Рјечника*.

ближем разматрању погодаба за размештај речи у нашим реченицама, погледајмо какав је наш распоред речи у главном – према распоредима речи у другим индојевропским језицима.

Место одговора на постављено питање, поновићу познату истину: да се српски језик на овом пољу може такмичити с другим језицима *слободнога реда речи* – старим индијским, грчким и латинским. Народна се, на пр., изрека „Старије је јутро од вечера“ може исказати на ових шест⁴ начина:

1. Јутро је од вечера *старије*;
2. Јутро је *старије* од вечера;
3. *Старије* је јутро од вечера;
4. *Старије* је од вечера јутро;
5. Од вечера је *старије* јутро;
6. Од вечера је јутро *старије*.

Слободно је, дакле, ову трочлану реченицу почети и завршити којим било од њена три члана, па да јој значење у главном остане исто. Али, и ако видимо ту слободу; и ако размештај речи у нашим реченицама није везан за онако стална правила, каква су, рецимо, у новим језицима јевропским (француском, енглеском, па и немачком): – опет ни овај наш слободни ред није прост неред од наведених шест начина за изговор предње народне изреке ипак је најобичнији, јер употребом најчешћи, трећи начин или ред: *Старије је јутро од вечера*.

Сем тога, и покрај све слободе, при многобројности варијација које се разноликим распоредом речи добивају у реченицама вишечланим, – врло је могућна забуна или и потпуна промена значења од промењеног реда речи у реченици. У стиховима „*Бисер момче* продавало Бугарче“ и „*Да је моја слијейа* дјевојка“ место на ком стоји прирок начинило је забуну, раставивши атрибуте од главних речи. Премештајем пак само речце *и* у пословици „*И ђаво* душу причека“ одмах добивамо други смисао: „*Ђаво и* душу причека.“ Друкчије је поређење исказано реченицом: „*Пјанца и дијете* Бог чува“, а друкчије: „*Дијете и њанца* Бог чува.“ Друго значи: „*Помолац* баби теоце враћа“, а друго: „*Теоце* помолац враћа баби.“

Исто тако, и покрај све слободе у распореду наших речи, одмах осећамо дах туђега језика и оглашујемо као погрешан овакав ред: „*Што ми* у оваковом случају чувства нашега срца, као што би *оно* нам желило, излити пред вама мушкими, *не смемо*“ (М. Видаковић); или: „*И да би* ме на *мој* *геињсџива*, које сам међу трсковитим кућама провео, *блажено време ойоменуо*“ (М. Витковић). – А погрешног намештања, као што је у примеру: „*Продајем кућу* из слободне руке *на два сокака*“, наћи ћемо у дневној штампи нашој на сваком кораку.

Питање, дакле, како се распоређују и како треба да се распоређују речи у реченицама нашега језика – претвара се у питање: који су то фактори што одлучују да се из великога броја могућних варијација у распореду речи за један или други случај избере и као правилна

⁴ Толико је варијација, разуме се, могућно, кад пазимо на познато правило наше реченичне конструкције: да се глаголска енклитика *је* увек придева првој речи у почетку реченице. С тога и кажемо да ова реченица има само *три* члана; иначе би, место шест, могло бити много више варијација.

огласи ова или она варијација? Чиме се, другим речима, превеликој самовољи појединачно стављају препреке, те и у показаној лакој покретљивости појединих реченичних чланова опет остаје нека система, неки правилан ред?

Као што ни у другим питањима граматичким не пресуђује сама логика, него психолошко-историјски развитак језика, тако се ни за распоред речи у већине индојевропских језика не траже само логички разлози, јер кад би то могло бити, не само ти него и сви други језици на један би исти начин распоређивали речи у својим реченицама. Не, и овде имамо, као и на другим странама језикова живота, наслеђивање и модификовање типова, једном створених према природним, али и случајним, асоцијацијама идеја у духу говорникову.⁵ А према томе, и држећи се напред наведене одредбе саме реченице („говорни израз везивања престава“), цело се питање о реду речи у реченици може разматрати: 1) с гледишта *унушрашњега* или *психолошког*; и 2) с гледишта *спољашњега* или *синтактичког*. Најпре, дакле, треба видети на који се начин саме престава, кад их другоме желимо доставити, могу и морају везивати једна за другу, па према томе којим ће се редом и речи, као чујни знаци тих престава, низати једна за другом. Тек после тога, тако рећи, начелног прегледа овог питања може се прећи и на преглед појединих говорних група – реченичних чланова – или на то, које је поименце распоредне типове утврдио живот и развитак нашега језика.

I

Одговарајући психолошком *удруживању престава*, и граматичко везивање речи у реченицу иде, природним путем, од *познатог* *непознатом*. У обичном, редовном, излагању мисли прва половина реченице казује ствар познату („оно о чем се говори“), друга пак ствар нову, дотле непознату („оно што се о нечем говори“). Ако ли сам процес мишљења не иде редовним путем; ако је могућно најпре изазивати нову престава, па њој придруживати стару: – и ред може бити нередован, *обрнуто*. То би била инверзија психолошка, с којом не треба мешати инверзију граматичку.

Разгледајмо и један и други пут овога удруживања престава.

Да се на показани начин иде у језику *редовним* *уштем*, видимо на сваком кораку. Онај коме се што речима доставља треба да буде – као што лепо каже француски филолог Х. Вел⁶ – стављен у прилике и на гледиште онога који доставља; потребан је најпре неки приступ оном што се жели казати: треба се наклонити на нешто из садашњости, обично, и говорнику и слушаоцу познато, те да би се могло доћи до нечега мање познатог, новог или и сасвим непознатог.

Другим речима, пре него што бисмо исказали психолошки прирок, треба објавити психолошки подмет. Навлаш додајем овим главним члановима реченице атрибут *психолошки* – с тога, што у психолошком реду прво место не мора заузимати она престава, којој у реченици

⁵ Види В. Delbrück „Syntaktische Forschungen,“ IV. Band, стр. 148.– 149.

⁶ Henri Weil, „De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes“ (III. edition, Paris, 1879.), стр. 20.

одговара реч употребљена за подмет: на том првом месту треба да стоји она реч која казује преставу раније познату („место на ком се састају говорникова и слушаочева свест“), без обзира на то, какву синтактичну функцију она у реченици врши.

Реченица „Јуче је био *чејврџак*“ друго значи с оваким редом: „Четвртак је био *јуче*“ и ако су на оба места све речи остале исте. Промену је значења изазвао промењен ред у мишљењу, друкчији ред у везивању престава. У првој реченици (*Јуче је био чејврџак*) на првом месту стоји реч *јуче*, и ако она није подмет, – с тога, што је раније већ био говор о јучерашњем дану, па се сада (као ново) казује и који је по имену био тај дан (*чејврџак*). У другој пак реченици (*Чејврџак је био јуче*) на првом месту стоји реч *чејврџак* с тога, што је пре тога био говор о дану који се разликује од других дана у седмици тиме, што је четврти по реду, па се сада (као ново) казује и *кад* је био тај дан (*јуче*).

Исто тако, Његошев стих „О јунаштву ту *не бјеше збора*“ и баш тако треба да се почне природним додатком (*о јунашћиву*), јер је пре тога песник био ставио питање: „А бјеху ли *јунаци*, војвода?“ и одговор почео стиховима: „Не, Божа ти вјера, Мандушићу! О јунаштву ту *не бјеше збора*.“ *Јунашћиво* је предмет разговора, о њему се пита, и одговор треба да каже: је ли га било или није. Први, дакле, познати део реченице (*о јунашћиву*) и ставља се на прво место, а други део, оно остало, што тек треба да се каже (као одговор на питање), стоји на другом месту (*не бјеше збора*).

Овакав се природни ред потврђује и језиком наших *народних умоворина*. Од 253 јуначке песме у три књиге Вукове – 50 песама, цела дакле петина, почињу се стиховима чије су прве речи: *Вино њије* или *Вино њију* (тај и тај јунак), т. ј. описом онога што је најпознатије и што обично раде јунаци кад нису у боју, јер се на то и најзгодније може надовезати потоњи разговор међу јунацима. Најчешћи је затим почетак – опис или помен времена („Још зорица не забијелила“), у ком се радња врши, опет дакле оно, на што се даље причање најприродније може наставити. Исто се тако често песма почиње ускликом или изразом чуђења („Боже мили, чуда великога!“), који може и не бити у непосредној вези с предметом причања, али је потребан да послужи као спрема или приступ за то причање. Најређе се првим стиховима одмах улази *in medias res* („Цар Мурате у Косово паде“). – Сличну појаву имамо и у народним приповеткама. Од 50 приповедака у Вуковој збирци (II. издања) 30 их се почиње природном од глагола *биџи* (*esse*) у његову најширем значењу („*Био* један човек“). Да би нам могао причати што о неком човеку, о неком цару, о којима пре тога ништа не знамо, приповедач је принуђен прво да каже нешто што већ знамо – и почиње идејом саме егзистенције: кад је реч о прошлости, нешто је морало *биџи*. Ни јеванђеље, кад почиње говор о створењу света, тј. о почетку ствари, није могло наћи – каже поменути француски филолог (ор. cit. 24.) – у целој васељени предмета, на који би се причање могло наслонити, јер управо ни васељене пре тога није било. И шта чини јеванђелист? Узима за почетак причања саму идеју почетка, па вели: „У *йочетку* бјеше ријеч и т. д.“ Другим се чим, заиста, није ни могло почети.

Тако се реченица у обичном психолошком реду може почети којим било чланом својим, само ако он казује што раније или боље познато, на што се даље казивање може наставити; ако је, другим речима, он *баква*, полазна тачка,⁷ са које се даље иде *меџи* или циљу

⁷ Или т. зв. „*notion initiale*“ по терминологији Х. Вела у наведеном спису, стр. 20.

разговора. То пак даље напредовање, везивање циља за полазну тачку, може бити на више начина: може се од једне тачке ићи многим циљевима; може за сваку нову мету и баква бити нова; а може и циљ једне реченице бити полазна тачка другој, ове друге трећој и т. д. И у нашем дакле језику⁸ само удруживање и појединих престава и целих мисли може ићи и *паралелно и прогресивно*.

а) *Паралелан ред* имамо у стиховима :

Каже јаде тасту на уранку :
Како су му двори *ѿохарани*,
Како су му слуге *разаїнаїе*,
Како му је мајка *ѿреїажена* – (С. Н. Пј. II. 268.)

Исти је такав ред и у прозном примеру: „те Смаил-бега *уваїе жива и удаве*, а остале *рашћерају и ѿкорре*, а Спречу *ѿоарају и ѿоїале*« (Вук, Прва год. војев. 148.).

б) *Прогресиван пак ред* најлепше можемо видети у стиховима:

Ал' њих гледа зелена *ливада*,
Па казује *сїаду* бијеломе,
Сїадо каза својему *їасїиру*,
Пасїир каза на путу *їуїнику*,
Пуїник каза на води *возару*,
Возар каза ораховој *лађи*,
Лађа каза студеној *водици*,
А *водица* ђевојачкој мајци. (С. Н. Пј. I. 324.)

У прози имамо: „Од сеоскога се суда иде наијском *маїсїраїу*, од магистрата *великом суду*, од великог суда *Милошу*“ (Вук, Грађа, 191.).

Свуда се дакле од познате бакве (од онога о чем је раније била реч) иде циљу, новом чему, само у једном случају од исте бакве разним циљевима (упоредо), у другом се сваки циљ у новој реченици претвара у бакву, и тако иде напред (прогресивно).

Али у наведеним примерима и паралелног и прогресивног ређања све су преставае које се једна за другу везују – *једнаке*; међутим оне могу бити и једна другој *суїроїне*, и опет или у паралелном или у прогресивном везивању. Тако имамо:

а) ред *їаралелан* – одношај *суїроїан*:

Луди бој *бију*, а мудри *вино ѿију* (Нар. Посл.);
Звало се да је избирао *народ*, али су управо
избирале *сїарјешине* (Вук, Правит. Сов., 10.);

⁸ Како је у старим класичним језицима види *H. Weil*, *op. cit.*, стр. 35.

б) ред *йроїресиван* – одношај *суїроїан*:

Лако маше, ал' удара йешко! (Н. Пј. II, 494.);

Кумим небо, над тобом које је,
Земљу кумим, под тобом која је! (Н. Пј. II, 603.);

Не кун' мене, ђевојчице!
Никад среће не имала!
Ако ли је и имала,
Никад сина не родила!
Ако ли га и родила,
На војску га не спремила! и т. д.

(Вук, Херц, 210).

Далеко бих отишао, кад бих овде хтео ређати примере за све разнолике распоредне облике што постају комбинацијама паралелног или прогресивног ређања реченичних чланова и самих реченица, међу собом једнаких и супротних. Проматрајући на који се начин ређају речи у стиховима наших народних песама, опазимо да ту владају, као и у латинском језику,⁹ управо два главна начела: *йпаралелизам* или упоредно и *хијазам* или унакрсно намештање. Овај други начин знатно је ређи од првога и долази више да поремети и поправи ону готово монотонију од врло многих *йалилоїџа*, *анафора* и *ейифора*, *їрадаџија* и *симїлока*, све фигура на паралелизму основаних; али нису необичне ни фигуре: *анїиме-йшабола*, *хијазам* и *окруживање*, првима противне (распореда паралелно-супротног и прогресивно-супротног); шта више, има и фигура у којима су оба начела удружена. Врло леп пример таквога управо *двоїубої ређања* (паралелно-хијастичног) имамо у стиховима:

Цар Сулеман јасак учинио:

- (1) Да с' не пије уз рамазан вино,
- (2) Да с' не носе зелене доламе,
- (3) Да с' не пашу сабље оковане,
- (4) Да с' не игра коло уз кадуне. –

- (4) Марко игра колом уз кадуне,
- (3) Марко паше сабљу оковану,
- (2) Марко носи зелену доламу,
- (1) Марко пије уз рамазан вино.

(Н. Пј. II, 429.–430.)

Паралелно ређање једнаких престава други пут бива обрнуто оном што је први пут речено: друга четири стиха симетрички одговарају првим четирма; чиме се почело оним се и завршује. У песми „Краљевић Марко пије уз рамазан вино“ ова се фигура трипут понавља.

⁹ Griech. u. latein. Sprachwissenschaft, von Dr. K. Brugmat, Dr. Fr. Stolz etc., стр. 555.

Али, и ако се показано везивање непознатог за познато, пут од бакве к циљу, слаже с природним ходом мишљења, могућан је и *йрошиван йуш*: има и случајева, у којима се најпре казује оно што је ново, мање познато, па тек за њим оно што је боље познато, обично, – најпре циљ па баква, или: најпре психолошки прирок па психолошки подмет! Треба само, тога ради, упоредити реченице: *Бої је јакосїан*; *Бої не йлаћа сваке субоїше*, с реченицама: *Бої је їосїодар*; *Бої срећу дијели*, па да се види разлика: и у једнима и у другим граматички је ред обичан, редован, али док у првим двама видимо и *йсихолошки ред*, у другим је двама *йсихолошка инверсија*.

У реченицама „Бог је *јакосїан*; Бог не плаћа *сваке субоїше*“ у почетку стоји оно што је познато, о чем је говор, баква с које се даље иде; на крају пак стоји оно што се ново казује, оно што се о том познатом говори, циљ коме се долази. Реч *Бої* – у обе реченице подмет – на првом је месту с тога, што је о Богу и пре била реч, па се сада као ново казује и какав је он или шта ради он – речи дакле *јакосїан* и (*не йлаћа*) *сваке субоїше*, реченични прирок, дошле су на друго место. – И у реченицама „*Бої* је господар; *Бої* срећу дијели“ на првом је месту граматички подмет, а на другом његов прирок, али опет зато овде имамо *йсихолошку инверсију*, јер је то што стоји на првом месту циљ а не баква говору, то је оно што се као ново казује (психолошки прирок а не психолошки подмет). Баква је првој реченици *їосїодар*, другој *срећу дијели*, јер је ранији говор био о господару и о срећи која неком долази у део, па се сада каже да је тај господар *Бої*, да срећу досуђује *Бої*. И кад би се хтело ићи психолошким редом, рекло би се: „Господар је *Бої* (а не ко други)“; „Срећу дијели *Бої* (а не ашчија)“. У реченицама овако уређеним имали бисмо, истина, граматичку, али не и психолошку, инверсију. У тим пак реченицама, оваквим какве су (*Бої* је господар; *Бої* срећу дијели), инверсија је само психолошка.

И ако се обично вели: „Богат једе *каг хоће*, а сиромаш *каг може*“ (ред је и граматички и психолошки редован: оно, на што се нарочито хоће да обрати пажња, стоји на другом месту), можемо, задржавајући исти граматички ред, рећи и: „*Боїаш* једе *каг хоће*, а *сиромаш* *каг може*“ (истицање је окренуто: оглашује се као знатније, као ново, оно што стоји на првом месту). На који ће се начин ова народна пословица изговорити – стоји до тога, о чем је пре била реч: да ли о *боїасїву* и *сироїињи*, или о *хїейи* и *моћи*. – Исто тако, у пословици „Ако *слијейац* слијепца води, *обадва* ће у јаму пасти“ прва места заузимају речи које у психолошком реду треба да су на крају: циљ је првој реченици *слијейац*, другој *обадва* (реченични подмети). Такав је, граматички редован, психолошки обрнут ред речи и у реченицама: *Снаїа* вино пије; *Живи* Бога хвале (Н. Посл.) и т. д.

Још се лепше види психолошка инверсија, кад се она подудара с *їрамайичком*, те на првом месту стоји реченични прирок, а на другом његов подмет. У пословицама: „*Дао* Бог, али није имао коме“ (противно реченици: „Бог *їомаже*, али нема коме“); „*Доћи* ће враг по своје“ (место: „Враг ће *доћи* по своје“) имамо не само граматичку већ и психолошку инверсију, јер су преставе једна за другу везане противно обичном, редовном везивању: најпре је стављен циљ, па за њим баква. Исто се тако у стиховима: „*Дође* књига Петровићу Ђорђу, | *Учи* књигу Петровићу Ђорђе“ (Н. Пј. IV. 275.) реченичним положајем, првим местом, истиче прирок, тј. оно што би у обичном реду било на другом месту, јер је пре тога у песми била реч о *књизи*, а не о *долажењу* и *учењу*. Да је природан психолошки ред, ти би стихови гласили: „*Књиа* дође – | *Књиу* учи –;“ као што се одмах даље и пева: „*Књигу* учи, грозне сузе *рони*, | Па од јада на ноге *скочио*“ и т. д.

Па има ли какав унутарњи, психолошки разлог за овако обртање? – Кад разгледамо ове сад наведене, као и све друге реченице, у којима стоји на првом месту оно што би требало да је на другом, као нпр.: *Прође* сивац Крушевац (Н. Посл.); *Плану* Лека, па се намрдио (Н. Пј. II, 234); *Скочи* Лека, ријеч не порече (235); *Сваком* сестра наводи махану (234.); *Оге* бане на коњу ђогину (II, 272.); *Крвав* дервиш бјеше до очију (273); *Виђе* бане, па се разрадова (283.); *Скочи* хрче и одмах дотрча (285.); *Јесће* силна војска у Турака (II, 313.); *Прођ’ се* тога, каурине Ђоко! (IV, 274.; чему је противно: Ако ли се *шоја* проћи нећеш; *ib.*); – кад, велим, размотримо све ове реченице, у којима прирок или и прироков додаток стоје на првом месту, испред подмета, и ако за такву инверсију није узрок ритам и метар народне песме: – уверићемо се да је на свима овим местима и психолошка и граматичка *инверсија* с тога, што је ту свуда исказивање много јаче, *много живље*, него у обичном, редовном, реду речи. Све ове прве речи у наведеним стиховима исказују се више као усклик него као обичан прирок, јер све оне износе на видик неко узбуђено стање маште и осећања онога који прича или онога о ком се прича. Или, зар народна песма „Смрт мајке Југовића“, пуна оних дирљивих сцена, није сва управо – само говор узбуђен, патетичан? Какво чудо, што у њој чујемо стихове:

Далеко је снае угледале,
Мало ближе пред њу ишетале:
Закукало девет кукавица,
Зайлакало девет сиротица,
Завришћало девет добри коња,
Залајало девет љути лава,
Закликћало девет соколова;
И шу мајка тврда срца била,
 Да од срца сузе не пустила (Н. Пј. II, 305.)?

У сваком је овом стиху (сем последњег) обрнут ред речи, обрнут и психолошки и граматички.

Ради разлике између психолошког реда и психол. инверсије, морамо се дотаћи и фактора који је нераздвојан од самог размештаја речи у реченици. То је *реченични акценат* или јаче наглашивање појединих чланова реченице, појава, којом се првобитно једино и могао разликовати прирок од подмета¹⁰ и о којој рекосмо да иде одмах за редом речи, као врло значајна погодба за реченичну конструкцију. Акцентом се нарочито истичу места, која у реченици имају већи значај од осталих и која целој мисли дају већу рељефност, према чему о психолошкој инверсији ни помена бити не може без акцентног истицања. Реченични акценат нам управо и казује: иду ли речи у реченици обичним или обрнутим редом.

Да би се јасније видела суштина реченичког акцентовања, узећемо најпростије реченичне типове: двочлане и трочлане неразвијене реченице. Примери су поглавито из народних пословица с тога, што се у њима најбоље види која је реч истакнута.

¹⁰ *H. Paul*, *Principien der Sprachgeschichte*², стр. 101. – Више о реченичном акценту види у *H. Weil*-а, *op. cit.*, стр. 73.–101.

1.) Реченични је акценат *на крају реченице* (то је психолошки ред), без обзира је ли граматички ред речи редован или обрнут.

У реченицама: „Бог не *сјава*; „Док дијете не *зайлаче*, мати га се не *сјећа*; Сила Бога не *моли*“ последње се речи нарочито истичу и јачим гласом изговарају – ред је, дакле, и граматички и психолошки редован. Оно што је ново, на што се пажња обраћа, ставља се на друго место, и на том другом месту, управо на крају реченице, стоји и реченични акценат. А зато, што је у овим примерима и граматички ред, та је последња, акцентована, реч – *йрирок*.

Међутим, као што смо видели, на крају реченице може бити и која друга реч, само ако је она циљ говору, па дакле и *йодмей* или и који *йрироков догайак*. Та се крајња реч и акцентом истиче, као што нас уверавају реченице: „Не дају *ројуље* него *мнојуље*“ (Н. Посл.), „Није ми жао, што ме бије господар *Јаков*, него зашто да ме бије и његов *слуја*“ (Вук, Прав. Сов., 49.). Док је у реченици: „Бирташ мисли *једно*, а пијаница *друго*“ реченични акценат на прирокову додатку који стоји на крају реченице, дотле се пословица „Једно мисли *йијаница*, а друго *механција*“ може изговорити и тако, да реченични акценат, задржавајући га на крају реченице, падне на подмет. У првој се пословици истиче супротност између оног што мисле бирташ и пијаница; у другој пак (овако изговореној) обраћамо пажњу на супротност између њих самих.

Још лепше видимо природу овога, тако да га назовем, *редовној реченичној акценци* у примеру: „Ја правим *држалицу*, а оно се начини *кијак*; ја *кијак* и *волим*“ (Н. Посл.), где се један другом стављају насупрот различни чланови реченице; акцентом је, дакле, на крају реченице први пут истакнут *йредмей*, други пут *йодмей*, а трећи пут *йрирок*.

2.) Противно овом, редовном, акцентовану (на крају реченице) имамо и друго, још јаче, наглашавање: у *йочейку реченице*, опет без обзира на граматички ред речи. Разлику између овога и предњег наглашавања лако можемо уочити, кад их ставимо напоредо. Може бити не само исти граматички ред него и подмет у двама реченицама исти, па да опет реченични акценат буде час на крају (психолошки ред), час у почетку реченице (психолошка инверсија). Тако је:

Бог *дао*, Бог и *узео* – према :

Бог да му душу прости!

Болесник *мало једе*, али *мноіо йроши* – према:

Болесни се питају. –

Исто то видимо и у примеру:

Жедан воде не *йробира* – према:

Жежен кашу хлади.

Ово ће друго истицање бити најјасније, кад се психолошка инверсија подударе с граматичком. Као што код првог акцентованја видесмо да реченични акценат може стајати на крају реченице и у случају граматичке инверсије, дакле кад је и подмет на крају реченице;

тако и овај други, јачи, реченични акценат стоји у почетку реченице и онда, кад је граматички ред речи обрнут, те је на том првом месту у реченици *йрирок*. Такву и психолошку и граматичку инверсију имамо у примерима: *Иде* време, *носи* бреме; *Добар је* Бог; *Зло је* звијере међед; *Дочекаће* маца врапца на стожеру; и т. д.

Шта видимо, поредећи ова два начина реченичног акцентовања, у вези с питањем о психолошком удруживању престава? Видимо да је реченични акценат у главном двојак: 1) обичан, *слабији* или *грамаџички*, кад одговара психолошком реду (у ком може бити и граматичка инверсија); и 2) *јачи* или *реџорски* реченични акценат, кад одговара психолошкој инверсији (у којој може бити и граматички ред).

- Прве две варијације: 1. Бог *види* (акц. на крају)
 2. Види *Бої*
 према варијацијама: 3. *Бої* види (акц. у почетку)
 4. *Види* Бог

стоје једне према другима као мирно, тихо излагање према живом, узбуђеном говору. *Прва* и *четврта* су најчистији типови *редовної* и *обрнутої* реда речї; друга и трећа су производ позније аналогije и померања у животу језикову.

Разуме се од себе да у реченицама од више чланова положај реченичног акцента није исти као у простој двочлавној реченици. Одношаји су и граматичког и реторског акцента овде у толико разноврснији, у колико се поједини чланови једне реченице разноврсније везују за чланове других реченица; то пак везивање и појединих престава и целих мисли видели смо да може ићи час паралелно час прогресивно, у одношајима час једнаким час супротним. Толико се у главном само може рећи, да се у већим реченичним целинама издвајају засебне синтактичке групе (атрибут с главном речју, допуне с прироком, падежи с предлозима и т. д.) и да се и у самим тим групама може пратити једна или друга врста акцентовања. Имајући пак на уму да се редовно психолошко везивање престава и мисли често ремети психолошком инверсијом, можемо разумети што се каткад један принцип наглашавања примењује и на случајима, у којима други треба да влада. Али, и покрај свих изузетака, кроза сву ту разноликост, кад се поједине речи и целе реченице изговарају како треба – опет опажамо ону лепу складност, којом се наш језик особито истиче пред другим језицима и која се у науци зове *еуфонија* и *еуриџмија*.

Али, да би се виделе све појаве те доброгласности и доброзвучности, требало би још нарочито говорити, како о разликама или степенима *јачеї* и *слабијеї* *наглашавања* речї на којима реченични акценат може стајати, тако и о речима без икаквог акцента. Самих пак ових речи има од три руке: или увек и само без акцента; или су по правилу без акцента, а удружене једна с другом имају акценат; или су редовно акцентоване, а по изузетку без акцента.¹¹ Колико пак појетски ритам и метар, и употребом ових речи и иначе, кваре обичне

¹¹ Више о тим речима види на крају расправе, у четвртом одељку (категорија „копулативног одношаја“).

распоредне типове – довољно је познато. Често су баш оступања од обичнога реда речи потребна за стварање нарочитих гласовних фигура, којима је врло богата и народна појезија и цео говорни језик наш... Али све то и много друго што шта морам прећи муком, да бих се што пре могао окренути другој, спољној или *синтактичној* страниој реда речѝ.

II

Најтачнији одговор на питање: какав положај заузимају поједини *чланови реченице* у разноликим реченичним конструкцијама једнога језика – једино се може наћи у *историји њога језика*. Начини психолошког удруживања престава и улога реченичног акцента само нам служе за боље разумевање распоредних типова, а пресудну реч овде има традиција или сами факти, утврђени животом појединих језика. И ако би на пр., у теорији, за сваки језик природан ход мишљења захтевао да се на прво место у реченици обично ставља подмет, а на друго прирок, опет и у самој индојевропској породици има језика, као што су готово сви *келтски* језици,¹² у којима се реченица по правилу почиње прироком. Исто тако, сам реченични акценат није довољан да објасни је ли овакав или онакав положај кога члана реченице обичан – редован или нередован – обрнут. Хоће ли се ова или она реч акцентом истаћи – стоји не само до разноликих комбинација и веза речи с речима и реченица с реченицама, него и до субјективног расположења говорникова: коме члану реченице хоће већи или мањи значај да прида, једним или другим реченичним акцентом да се послужи. Кад се може рећи и „Бог срећу *дијели*“ и „Бог *срећу* дијели“ и „Бој *срећу* дијели“ – сам речен. акценат не може одговорити је ли тај ред речи у овој реченици (подмет-предмет-прирок) редован или не.

С тога, држећи се науком утврђене истине, да се све у језику наслеђује у *реченицама*¹³ те да и реченични, распоредни, типови прелазе предањем с колена на колена још из најстаријих времена, – и данашње наше категорије синтактичке морамо сматрати као одблесак некадашњих реченичних сложаја, модификованих дугим животом народним у периодама: заједничкој индојевропској, литавско-словенској, заједничкој словенској и посебној српскохрватској.

За расправу дакле питања о реду речи с гледишта синтактичкога или, боље рећи, граматичко-историјскога – рационалан би пут био: упоредити садашње распоредне типове наше с некадашњим стањем, те прво, утврдити који данашњи случаји у језику, слободном од туђега утицаја,¹⁴ одговарају том старијем стању и – друго, потражити узроке одступања у случајима неслагања. Поређење треба почети с најстаријим типовима, сачуваним у т. зв. сложеницама, тој, како вели Алберт Бергењ, *унушарњој синтакси* свакога језика,¹⁵ затим с категоријама

¹² Види чланак *Ed. Hermann*-а „Gab es im indogermanischen Nebensätze?“ у *Kuhn u. Smidt Zeitschr. für vergleich. Sprachforschung*, Band XXXIII, стр. 568.

¹³ *B. Delbrück*, *op. cit.*, стр. 149.

¹⁴ Треба дакле подврћи детаљном прегледу језик наших народних умотворина и језик Вуков. Међу нар. умотворинама нарочито истичем пословице, јер је великој већини њиховој старина језика, па с тога и реда речи у њима, несумњива, а лапидаран им стил и значајан садржај њихов учинили су да их усмено предање народно за дуго одржи непромењене, као праве „стајаће“ реченице у обичном свакодневном говору људском.

¹⁵ *A. Bergaigne*, „Note sur la construction grammaticale“, у „Mémoires de la société de Linguistique“ t. III., стр. 125.

у свима српскоме сродним језицима, словенским и другим, пазећи при том непрестано и на разлике, створене у појединим историјским епохама. Истом пошто би се, тако радећи, једни типови прогласили за старе, наслеђене, други за нове, посебним развитком српскога језика створене, – могли би се међу овима другим неки с правом осудити као ненародни, неправилни, духу народнога језика противни. Међутим прилика, у којој говорим, и време, које ми још на расположењу стоји, не допуштају да идем овим дугим, индуктивним путем, те сам принуђен, узимајући краћи пут, задовољити се неким само наговештајима о запаженим појавама, које би доцније специјалним истраживањима требало позитивно утврдити.

Упоредна синтакса индојевропских језика учи да су граматички типови за ред речи били утврђени још у основном, заједничком језику индојевропском и да је још у тој прастарој заједници било разлике између *редовној* и *обрнутој* реда речи. Даље се мисли да су у главном сачувани исти типови у језицима: старом индијском, латинском, грчком и литавском, али је могућно да се њих држи и који други индојевропски језик, као што је природно и да су се неки језици више или мање од њих удаљили.

Први или *традиционални* ред речји у простој реченици био је обухваћен, како вели В. Делбрик,¹⁶ овим правилима: 1) подметом се реченица почиње; 2) глаголом се завршује; 3) остали делови стоје у средини; 4) апозиција иде за својом главном речју; 5) атрибутивни генетив и адјектив стављају се испред именице; 6) предлози стоје испред глагола а иза својих падежа; и – 7) енклитичне речи, ако нису неизоставно везане за одређени део реченице, теже да се наслоне на њен почетак.

Наш је дакле сада задатак, да видимо: да ли се и колико с овим правилима слажу наше распоредне групе.

Лакшега прегледа ради можемо свих ових седам правила свести на *четири* главна питања према четвороструким одношајима реченичних делова. Та су питања: 1) какав је ред речји у њихову одношају *предикативном* (подмет и прирок)? – 2) какав у одношају *атрибутивном* (адјективне речи према именицама)? – 3) какав у одношају *конструктивном* (прирокове допуне)? – и 4) какав у одношају *којулативном* (савези, предлози, глаг. копула, неке заменице).

Мислим да су потребне још ове две напомене:

1. Одмах после изређаних седам правила поменути лингвист додаје: „Покрај традиционалнога има и *оказионални ред*, чије је главно обележје: Што се која реч говорнику чини знатнија, то одлучније тежи почетку реченице, или, како се значај речи може познати по акценту, – колико се више која реч одликује тоном, толико се више примиче почетку. – И ово је *оказионално начело* већ било готово у основном језику“ (ор. cit. 16.).

Према овакој дефиницији *традиционалнога* и *оказионалнога* реда јасно је да ти називи нису најподеснији да означе оно што се хоће, јер ће, према последњим речима Делбриковим, ако не сваки оно који било случај и *оказионалнога* реда бити традиционалан. Нису, истина, бољи ни називи: *редован* и *обрнути*, јер и оно што је обрнуто може кашто долазити редовно. Разлика међу овим појавама није

¹⁶ *Altindische Syntax* (Syntakt. Forschungen V Band), Halle a. S. 1888., стр. 15–16.

разлика између правила и изузетка, или између нечега старијег и млађег. С тога би можда боље било један ред звати *йрвом*, а други *грујом вршјом*, међу којима се ниједној не приписује првенство.

2. Исто тако рекао бих да није сасвим тачна одредба „оказионалног“ реда. Да би реч заузела у реченици прво место, није неизоставна погодба да и акцентом буде истакнута, још мање да то место заузме баш реч која иначе стоји на крају или на ком другом месту у реченици. Врло често се инверсија баш зато и тражи, да би дошла на друго место реч која у обичном реду стоји на првом месту. У реченици, нпр., „*Да нас мире, йомириѝ нас* неће“ (Н. Пј. IV, 150.) копула је и дошла иза главне речи и акцентована је. У великом броју реченица подређивањем сложених прво место заузима подложна, мање знатна и неистакнута, а друго реченица главна, на коју пада и реченички акценат: „Ко рано рани, *две среће траби*“. Стога ће можда бити тачније рећи да *инверсија значи само йоремећен редован ред*. Тим самим, што у ком случају речи не иду као у већини других случајева, обраћа се већа пажња на ону, која је и реченичним акцентом истакнута.

I. И у српском је језику први ред речји за **одношај предикативни** у главном онакав, какав се замишља да је био у заједничком језику, јер и у њему видимо да на прво место долазе речи за подмет (именице), а на друго речи за прирок (глаголи). Реченице нпр.: *Варвара* вари, а *Савица* хлади, *Николица* куса; *Сунце* грије, *киша* иде, *ђаволи* се легу; *Очи* су вода; *Брајѝ* је мио; *Он* ће бити богат; *Он* пали, *он* жари; *Гизда* ломи, а *лаг* мори (Н. Посл.) – обичније су и чешће од реченица: Није погинуо *зајам*, него *враћање*; Вуче се *реч* за њим; *Вриједи* роба; *Не йада* снијег, да помори свијет; *Прошћећи* ће вода куд је текла; Расту му *зазубице*. – Да подмет стоји испред прирока, најбоље видимо из примера, у којима речен. акценат пада на коју другу реч (сем подмета и прирока): За мајстором плаче; Под ноћ *шикве* цветају; Из шале *йросо* роди. Од прилике на две трећине случајева првога реда имамо тек једну трећину другога, а да је тако било и у најстарије време, из ког имамо писаних споменика, лако се може доказати.

Али је друго питање: је ли баш тип реда *йодмей–йрирок* био и првобитан, тј. и у најстаријем, дофлексијном, периоду – у времену, кад су само положај и акценат речји, а не и облик, одлучивали шта ће у једној групи речи бити подмет, а шта прирок. Судећи по формалном саставу личних глагола (основа + наст.), првобитан би ред био баш обрнут: *йрирок–йодмей* (јес-мо); такав је ред, вели Г. фон дер Габеленц,¹⁷ и приличнији примитивном стању човечанства (и његова језика), у ком је човеку прече да обрати пажњу на саме појаве него на покретача њихова. Али тип реченице о којој говоримо, и у којој имамо два засебна члана, није сама глаголска флексија, којој, као и номиналној, разлоге треба тражити у фонетичким особинама саставних јој делова, тј. *основе* и *суфикса*. У свакој дакле реченици типа *йодмей–йрирок* имамо управо *два йодмејта*: један у самом прироку (лични наставак) и други у засебној речи, у именици. Разлог за положај овога новог подмета можда бисмо могли потражити у потреби, да се и положајем (а не самом модулацијом) реченичних делова означи разлика између једне, рецимо, *дикѝивне* и друге, рецимо, *екскламаѝивне* врсте реченица. Ред нпр.: *Милан иде (он)* могао је значити тврђење, да би ред: *Иде (он) Милан* значео питање.¹⁸

¹⁷ Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Spacthwissenschaft, VI. Band, стр. 382. (у чланку „Ideen zu einer vergleichenden Syntax“).

¹⁸ Још би једно тумачење првога реда можда било у том, што је распоред речи у слагању чисто предикативном требало разликовати од слагања атрибутивног „вода бистра“ према : „бистра вода“, као што ми се чини да и неке сложенице имају етимологију друкчију од обичних детерминативних

Нека би, најпосле, питање о првенству једнога или другога типа остало и необјашњено, загледајмо сада у случајеве овога *груої* – околиналног – реда у нашем језику, јер ћемо тиме уједно одговорити и на питање: кад се употребљава први ред.

Ево неких, рекао бих, главнијих случајева:

1) прироком се почињу оне реченице *уїиїне*, чији је подмет познат, а прирок (са савезом) само *неїоузган* (пита се хоће ли се радња догодити или не), као: *Игра ли* вам коњ зеленко под ђувегијом? *Вије л'* му се б'јело перје око калпака (Н. Пј. I, 43.)? *А даје ли* закон Петру да оре туђу земљу (Милић. Међудн. 232.); – *Је ли*¹⁹ зрела лубеница? *Јеси ли* читав? (Н. Посл.); *Јесу ли* се војске удариле? (Н. Пј. II, 293.);

2) обрнутог се реда држе и реченице којима се исказује *зайовесї*, *жеља* или *клеїва*, кад на подмету њихову не стоји реченични акценат, као: *Сїаси* Бог! *Помози* Бог! *Крсїи се*, попе, земља се тресе! (Н. Посл.); *Усїај* горе, наша неве, саба зора је! (Н. Пј. I, 72.); *Проклеїо* му племе и кољено! (II, 44.); *Нека* ми *доїусїи* Куцкало (Гр. и пол. сп. II, 140.); – противан је пример: Да Бог да *їилићи* ти хљеб из руку отимали ! (Н. Посл.), јер је на подмету речен. акценат; и у *заклеївама* које се почињу прилогом *їако* видимо по правилу редован ред;

3) прирок стоји испред подмета и иначе, кад год је на њему *јачи реченични акценатї*; покрај примера наведених на стр. 182. и 185. имамо и: *Леїа їи* је у Алаге љуба (Н.Пј. I, 281.); *Усїаде* девојка, ал'не *сија* сунце (410.); *Ражљуїи се* Краљевићу Марко (II, 336.); *Плану* Иво, како огањ живи (530); *Чудан је* некакав *Завид* и *Ненасїи* овај наш старац Куцкало (Грам. и пол. сп. II, 141.); – обрнут ред имају и

4) реченице *еїзисїенцијалне*, којима се *їочиње* какво причање: *Био* један цар, па имао три сина (Н. Прип., 18.); *Био* човек и жена, па имали три сина (75.); *Била* једна царица (68.); *Била* два брата (89.); – тако је и: *Причају* људи да је у стара времена *био* некакав силан човјек (Н. Прип. 119.); разлог зашто се оваке реченице почињу прироком видели смо у првом делу расправе); слично је томе и: *Поздравио* те зет, да му идеш у госте (Н. Прип. 111.);

5) и оне реченице *дикїивне*, чија се садржина *наслања* на предњу реченицу, обично се почињу прироком, као: На то му *рекну* отац и мати (Н. Пр. 68.); На то им *рекне* онај Руски господин (Прав. Сов. 1.); па кад једном отиде у лов у планину, *изиђе* предањ ован (Н. Прип. 81.); Кад су били на трећем конаку, *Иде* дужде ђеверу Стјепану (Н. Пј. II, 396.); – нарочито овај други (обрнути) ред имамо по правилу у случају кад се предњом реченицом наводе туђе речи: „Ето то му је оброк“ *рече* Стојан сестри (Н. Пр. 41.); „Ти за то немаш бриге“ *одїовори* му син (47.); „Право велиш, бато,“ *їрихваїи* брат му (Милић. Л. Веч. 2.); „Које добро, сине,“ *уїиїа* игуман (5.); „Опет терет на сиротињу!“ *цикну* Новак (10.); – тако се и после самосталнога номинатива главна реченица завршује подметом: Одашадши Исус, *не моїоше* бдити ученици (Јагићев Archiv II, 165); Ђаја паша пак дошавши с војском у Чачак, *дође* му народ (Вук, Грађа 93.);

6) прироком се почињу и оне реченице *дикїивне*, чији се *їодметї* хоће нарочито да истакне (стављањем насупрот подмету предње реченице, или прироку њеном, или и

и зависних композита.

¹⁹ Кад је прирок од сложеног глаголског облика, реченица се почиње помоћним глаголом.

употребом какве речце за истицање); тако имамо: Види *Бої*, али не виде *људи* (Н. Посл.); Ако искубеш комару ногу, изићи ће му и *цријева* (Dan. Posl.); Онда Јаков одговори да он *неће*, већ нека је чувају *Младен* и *Милоје* (Пр. Сов. 33.); А кад *војска* не може доћи, не дођу ни *они* (51.); И овђе може бити да је *ђешто изосћало*, али додато и измишљено није заиста *нишћа* (Грамм. и пол. сп. II, 11.);

7) кад је за подмет главне непосредно везана реченица *йодложна*, јер је и то неко *истицање*, као: Види *онај* који ведри и облачи (Н. Посл.); И тако изгину сви *Ресавци*, којијех је, као што се онда говорило, било око 3000 (Прав. Сов. 29.); Опет ја сумњам да ли би се међу данашњијем нашијем књижевницима могла наћи *йројица*, који би то знали у свакога глагола (Вук, Писма, 57.);²⁰

8) иначе се и у *йодложним реченицама* држи у главном *редован ред*; тако је дајбуди у језику Вукову: И намести се у оној истој кући, где је Српски сенат *био* (Грађа, 127.); Кућа у којој је совјетник *сједио* (Прав. Сов. 9.); као што им и данашњи језик њихов *свједочи* (Ковч. 28.); као што се н. п. и у Црној Гори избирало по 12 кметова од сваке стране, кад су се какве велике распре *йресуђивале* (Прав. Сов. 9.); – противан случај, истицања ради, имамо у примерима: И казаше да је *јунак* Марко (Н. Пј. II, 394.); за који се приповиједа да је у стара времена у њему сједио *владика Херцеџовачки* (Ковч. 29.); – друкчије се истицање, у редовном реду, врши употребом савеза *и*: да су сви људи остајали онакн, као што су *и* њиови *сћари* били! (Грамм. и полем. сп. II, 281.);

9) у реченицама с *два йодмеша* а једним прироком можемо разликовати два случаја:

а) прирок је у *множини* (као што по логици и треба да буде) и стоји *иза йодмеша*, кад се они заједно њему приписују: Кад се Катић и Реџеп *сасћану* (Даница II, 27.); Добровски и Шафарик *доказали су...* (Ковч. 9.); па се цар Александар и св. Синод *не боје* (Срп. Рјечник, I. изд., XIII.);

б) прирок је у *једнини* и *исћрег*, кад се они посебице њему приписују: *ђе је живљео* свети Саво Немањић и кнез Лазар (Ср. Рјечн.¹ XII.); погледа, кад ли *долећео* виленик и вила (Н. Прип. 186.); и то једну ноћ, кад *је била* велика киша и вјетар (Пр. Сов. 68.); – ређи су противни случаји: Цар се онда и сав град још већма *обрадује* (Нар. Прип. 63.); *угруже се* међед и свиња и лисица (221.).

Напомена. Требало би рећи коју и о положају делова сложенога прирока. Обрнут ред (име па копула) таквога прирока долази, рекао бих, само ради истицања: и све нараштај од нараштаја *йаметнији* да постаје (Гр. и пол. сп. II, 281.); Ако мислиш *Божјиј* бити (Н. Пј. I, 213.); Од хиљаде мање бити *неће* (II, 525.); *Мудар* бјеше војвода Момчило (108.); Да искрпи, *нова* би му била; Зло је ко не зна, а учити се *не да* (Н. Посл.); Ја сасвим добар пјевац био *нијесам* (Гер. Зел. Жит., 16.).

²⁰ Овом положају подмета (на крају главне реченице) узрок је управо његов додаток (подложна реченица), јер би иначе (да би могао бити ред подм.–прир.) прирок од подмета био сувише удаљен, а то не сме бити ни у другим случајима. А инверсија се подметова избегава кад се праметну саме реченице, те подложна дође пред главну: *Ко* на ову уредбу не би пристао, *онај* да се протера из земље (Прав. Сов. 50.).

II. Из одношаја предикативног развио се и **одношај атрибутивни**, који имамо у *групој* распоредној групи. Пут којим је подметова одредба (атрибут) постала од прирока²¹ најбоље видимо у функцији *иредикативної догайка*, тога у истини другога прирока. Уз прирок *шече* у реченици *Река шече* може се додати и други: (*је*) *муйна*; цела би дакле реченица (с два прирока) гласила: *Река шече – муйна је*. У оваком облику још се осећају две реченице; стога се јачим примицањем прирока добивају реченице: *Река шече муйна* или: *Река муйна* (предик. дод.) *шече* и, најпосле, *Муйна* (атриб.) *река* *тече*. – То исто видимо и на *ајозицијама*, које су такође, постањем својим, други прирок,²² само ранији од првога с којим се подмет појављује у реченици. У примеру „Да наздравим, *сшарац*, бадњацима“ реч је „старац“ апозиција зато, што се њоме казује једно својство (*сшар* сам) онога који наздравља, познато пре радње новим прироком исказане (хоћу да *наздравим*). И докле апозиција стоји, тако рећи, на средини између прирока и атрибута, дотле се атрибут често може толико примаћи подмету, да с њим начини једну, сложену, реч. Пут је овај: *Лазар је био* (српски) *кнез*; *Лазар*, (српски) *кнез*, погинуо је на Косову; *Ће* погине *славни кнез Лазаре*; *Господара*, *славног кнез-Лазара*.²³

1. Губитак дакле предикативности (активне функције) узрок је, што *ајрибуи* у већини индојевропских језика, па и у српском, *стоји испред своје главне речи* (именице). Да је такав ред атрибутивног везивања и *традиционалан*, уверавамо се из положаја саставних делова у нашим детерминативним сложеницама: *белограб*, *јоломразица*, *бивокоза*, *сшаросватица*, *доњоселац*, *сухомеђина*, *младожења*, *Црногорац* итд. (истога се реда држе и наше примаклице: *јоводен-зуба*, *жубер-вода*, *дебел-коса*, *свилен-гађа*, *црвен-перка*, *шарен-трба* итд.). С тога је, рећи ћемо, ред речи редован, кад *јридег за каквоћу* стоји пред именицом, као: *Доћи ће* и *њему црн петак*; *Ново сито* о клину *виси*; *лијева рука* *крста* *нема*, а ово овђе мјеста *нема* (Н. Посл.); *Бела вила* из горе *дозива* (Н. Пј. I, 571.); *Коњ зеленко* *росну* *траву* *пасе* (220.); *Мршва* *Марка* на свог *коња* *врже* (II, 444.); *Гураво* *прасе* све *поље* *попасе* (Нар. Заг.); *Ја* *изиђох* на *сребрно* *гупно*, и *ударих* у *злајне* *свирале*, *свак* *ме* *чу*, а *нико* *ме* *не* *виђе* (ib.). – Исти такав положај заузимају и именице од придева начињене или иначе само атрибутивно употребљене: *Полегла је бјелица* *шеница*; *Ол’* им *подај брца* *коња* *свога*; *вранац* *коњиц*; *живац* *камен*, *јолић* *миш*; *љевица* *рука*: *љејоша* *ђевојка*, *сшарица* *мајка* итд. (Mikl. IV, 4.); или: *сиромах* *човек*; *сирошња* *раја*; *шница* *препелица*; *жшарица* *лађа*; *Камо* *теби* *миљеница* *сека*? *Кад* *видише јроклешице* *виле*; *Прођ’* *се*, *Јово*, *јлавкиње* *ђевојке*; *Јер* *Тадија* *ј’* *јојуница* *глава*; *Страх* *задаше* *невјерам’* *Бошњацим’* (L. Zima, Sint. razl., 5.).

²¹ Види *Herm. Paul*, Principien der Sprachgeschichte, II. изд., стр. 114. – *А. Пошебня*, Изъ записокъ по русской грамматикѣ, II. изд., стр. 106, вели: „Разница между атрибутивнымъ сочетаніемъ и предложеніемъ съ составнымъ сказуемымъ состоитъ въ томъ, что въ первомъ полное отсутствіе энергіи опредѣляемаго (... „бѣлый снѣгъ“), между тѣмъ, какъ составное сказуемое, по своей энергичности, сходно съ простымъ: „снѣгъ бѣлъ“ = бѣлѣтъ.“

²² *Herm. Paul*, op. cit., стр. 121.

²³ Особито се у нар. песмама често налазе оваки атрибути: *Хоћу* *њега* *Оиѣн-Вука* *худом* *смрти* *уморити*, *Богиш*. 43.; *Поручи* *бијел-соколу* *господскому*, 146.; *Још* *је* *Вуче* *хотио* *с* *Јакшић-Митром* *говорити*, 51.; *Она* *срета* *свешшитель-Јована*, *Херц*, 314.; *Круна* *паде* *гшеше-Урошу*, *Петран*. II, 162.; *И* *десетог* *сшар-Југа* *Богдана*, *Вук*, II, 48. (све из расправе *L. Zime* „Sintakt. Razlike“, стр. 1.-2.)

2. Је ли ред: атрибут именица – *редован* или *обрнућ*, можемо познати и по *реченичном акценћу*. У редовном реду граматички (редован) акценат, падајући по правилу на другу реч, стоји на именици („зелено језеро“ – већа се пажња обраћа на сам предмет него на један само његов знак): природно је да ће, *кад ред буде обрнућ, акценат њасити на њридег*. То јасно видимо из примѣра: Ако нашѡ пријатеље *нове*, не заборави *старе* (Дан. Посл.); него да ударимо на кућу ономе псу *дебеломе* (Младену), па како њега надвладамо и убијемо, онај ће пас *црни* (Карађорђије) или пристати с нама или побјећи у Шумадију (Прав. Сов. 53.); То је највећа разлика између човека *џамейна* и између простака (Гр. и пол. сп. II, 281.); те пореди биљке *самосџојне* с биљкама *ладолешкијем* (Милић., Међудн. 157.). Још се боље то истицање види у примеру: за совјетнике су изабрани људи *џошињени, џамейни, мирни и временити* (Прав. Сов. 8.), где се многи атрибути набрајају.

3. Од ових (акцентованих) атрибута врло се мало разликују *џозиције* и *џредикаџивни догаџи* (први и други), чије само значење захтева и да стоје *џа џлавне им речи* и да се реченичним акцентом истакну; тако гласи и четврто правило о реду речи у заједничком индојевропском језику. Стога имамо: А ја сам, *јунак*, морски трговац (Н. Пј. I, 325.); Ђе си, сине, *Страхинићу бане?* (II, 44.); Жали шарац тебе *џосџогара* (440.); Ђега с’ бојим на земљи *јунака* (258.); Да љепшега неће бит’ јунака од Максима, од *сина мојеџа* (545.); Остављале дјецу *неџовићу*, остављале т’јесто *закухаџи* (Ср. Рј. s. v. *закухаџи*); Те се нисам *млада* удомила (II, 219.); Не би л’ брата *жива* затекао (629.); Моја мајко, ожени ме *млада* (I, 380.).

4. Кад атрибутну службу врше *џрисвојни џридеви* (постали од атрибутивног генетива) или *џрисвојне заменице*, врло често имамо *обрнућ ред*²⁴ (особито у језику Вукову). Тако у реченици: Кад се ови посланици *Срџски* године 1805. врате у Србију (Прав. Сов. 2.) реченични акценат не пада на придев „српски“ (те да би то било узрок полагају његову *џа именице „посланици“*), него на прирок „врате“, јер се не истичу нарочито *срџски* посланици према каквим другим. Тако исто у примерима: Срби су овај дар *Божиј* примили тек са законом *ришићанским* (Гр. и пол. сп. II, 281.); да би по избору ономе остао прави старјешина над свима у свему пашалуку *Биоџрадскоме* (Прав. Сов. 12.); а уз то још нахија је *Ваљевска* готово највећа од свију осталијех у Србији (13.) – присвојни придев редовно стоји *џа именице*, а реченички акценат пада на сасвим друге речи. У свима списима Вуковим чита се готово редовно: народ *Срџски*; нахија *Краџујевачка*; људи закона *Римскоџ*; за времена *Турскоџа* итд.; па тако имамо и: Не бој се, кћери *моја* (II. Прип. 60.); и за раброт *своју* добио златну колајну (Даница I, 79.); А кад је још подалеко био, угледа га отац *њеџов* (Лука, XV., 20.); А ученицима *својџем* говораше (XVI, 1.) итд.²⁵

Да се овакав ред (*џа именице*) присвојним придевима често може сматрати као редован, противно реду описних придева, видимо и на примерима, у којима су баш ти придеви *акценћом истакнући*, јер тада они, противно описним (правило под 2.), стоје *исџред* својих именица: *Госџогареве* очи коња гоје (Н. Посл.); па и у самој *њеџовој* кнежини подговарао је

²⁴ М. Divković, Nauka o izreci, IV. izd., str. 3 2., вели да је такав, обрнут, ред за ове придеве обичнији од редовнога.

²⁵ Тако редовно и у Вукову и у Даничићеву преводу Светога Писма присвојне заменице стоје *џа именица*.

гдјекоје поглаваре (Прав. Сов. 14.); а управо су код његове куће чували и своје главе (Грађа, 72.); да се Срби чувају од своје силе, од своје памети (Милић. Међудн. 168.).

Али да овај ред (имен.-прид.) није и старији, традиционалан, доказује не само положај атрибутивног генетива (испред именице) у другим језицима индојевропским, него и склоп оних наших сложеница (детерминат. и примакнутих), чиј је први члан присвојни придев: *божо-гробац*, *Вражо-грнци*, *Вучи-трн*, *Њаси-дреновина*, *буџар-кабаница*, *дуван-кеса*, *џаун-перо*, *јелен-рог* (м. *јелењи рог*), *рим-папа*, *самур-калпак* и т. д. А мислим, и кад би се подвргао детаљном прегледу језик наших старих споменика и свих народних умотворина (особито пословица²⁶ и песама), да би резултат истраживања показао да је стављање присвојних речи иза именице у нашем језику ствар новијега датума.

Чиме онда објаснити овај, тако рећи, двојаки положај тих придева? – Мислим, с једне стране, положајем оних генетива које присвојни придеви у српском замењују: ти генетиви, по правилу од две (или више) речи, готово редовно стоје иза именице²⁷ (примере види у *Данич. С. Синт. стр. 12.–24.*); – с друге, и положајем квалитативних генетива (такође у српском од две речи), који такође готово редовно стоје иза именица (примере опет види у *Данич. С. Синт. стр. 54.–58.*). И једни пак и други врло су блиски предикативним додацима. – Исто тако, положај наших *џрезимена*, ових *par excellence* присвојних речи (именице изведене од присвојних придева), које се врло мало разликују од правих апозиција – могао је помоћи умножавању случајева, у којима ће и сами присвојни придеви и присвојне заменице стајати иза именица: (Милан) *Радојевић* значи: (Милан) *Радојев* (син) итд., а и да не говорим о презименима: *Лукин*, *Милованов*, *Каћански* итд. – Још ће бити разлог, да се овакав ред (именица + присвојна реч) почне осећати као обичан, у том, што се – како вели Делбрик²⁸ – оступањем од обичнога првобитног реда (присв. реч + именица) хтела јаче истаћи именица, чиме би опет положај присвојне речи (имен. + присв. реч) постао обичан, те се, кад и њу треба истаћи јачим речен. акцентом, враћа некадашњи првобитни редован ред, сада као обрнут: према обичном реду *његов отац* јаче је истицање у реду отац *његов*; отуда пак, ради истицања присвојне речи, и: *његов ошац*. Другим речима: потреба психолошке инверсије претворила је граматичку инверсију у обичан ред, а од обичног реда начинила инверсију. Исти би дакле разлог ту могао бити, који и у примеру: *Добар* је Бог, али су и ђаволи јаки (Н. Посл.) тражи истицање прирока и промењеним положајем и јачим речен. акцентом.

²⁶ Не смем тврдити поуздано, али ми се чини да и у Даничићевим (*Poslovice, Zagreb, 1871.*) и у Вуковим Народним Пословицама превлађује редован ред (присвојни придев испред именице). То ће исто бити и у народним песмама.

²⁷ Ако се узме да су се они и развили од партитивних, а ови опет од адвербалних генетива (упор. *B. Delbrück, Vergl. Syntax der indogerm. Sprachen, I Band, стр. 308., 333.* и даље), онда би им тај положај и био традиционалан. Ако би се ближим испитивањем то и потврдило, можда би тиме било промењено и Делбриково правило о једнаком положају ових генетива с описним придевима, те се тиме лакше разумела и оступања од тога правила у латинском и грчком језику. С претпоставком да овде имамо два правила (атрибут *исцрп*, генетив *иза* именице), могло би се рећи да је у индијском превладало прво, у латинском друго правило; словенски би се језици држали и једног и другог.

²⁸ *B. Delbrück, Syntact. Forschungen IV, стр. 152.–153.*

Напомена. Био положај ових речи (иза именице) ранијег или новијег датума, ипак видимо у већине наших данашњих писаца врло часту употребу и једнога и другог реда; и сам Вук пише једно за другим и: како се закон *Хришћански* распространио (Н. Завј. IV.) и: *Хришћански* закон боље утврдио (ib.); или: народ *наш* и не мисли да су... (Н. Завј. V.); и: а гдјекоје су утекле против *моје* воље (ib. IV.) – и ако иначе готово редовно те речи ставља иза именица (особито баш у тексту самога превода Новог Завета) кад су ненаглашене, а испред именица кад су наглашене. Овом пак изједначавању – што се места тиче – придева присвојних с описним могли су бити ови узроци:

а) Многа се *йрезимена* (особито у народној појезији) изједначају с *именима* или *ајтрибуџима* именским; према именима: *Мали* Радојица, *Сјарина* Новак, *Дијеше* Грујица итд., где су прве речи обични атрибути, те реченични акценат пада на друго место, и презимена: *Бановић* Страхиња, *Краљевић* Марко, *Десиојовић* Јово итд. осећају се као атрибути, те и ту реченични акценат пада на имена, стапајући по две ове речи у један појам, као и код оних првих имена.

б) Једначење *йрисвојних йридева* с описнима видимо још боље у називима (од именице и придева) многих *места, река и брда*, а тако исто и у именима наших *йразника*; према називима: *Велика* Бобија, *Црна* Гора, *Сухо* Рудиште итд. сложила су се истим редом и имена: *Фрушка* Гора, *Поречка* Река, *Асан-йашина* Паланка итд. А према речима: *Велика* Госпођа, *Оињена* Марија, *Задушна* среда итд. – и речи: *Лазарева* субота, *Крсјов* дан, *Пејрове* покладе итд.

в) И неки се *йрисвојни йридеви* могу више осећати као *ојисни*: ово нарочито вреди за придеве, постале наставком *ски*, који, казујући припадање многим лицима или стварима (противно онима на *ов* или *ин*), често казују само својство или каквоћу тих лица и ствари. У реченицама: За *јуначко* питају се здравље (II, 39.); Ђе се вјеша *јосјодско* оружје (50.); Скиде с леђа *бујар*-кабаницу (20.) употребљени придеви пре долазе као одговор на питање *какав* него на питање *чији*.

5. Не знам хоће ли бити заједничка особина народнога језика *расјављање ајтрибуџа* од именице прироком или другим којим чланом реченице, премда врло често не само у народним песмама него и у неких наших прозних писаца видимо примере: Па стадоше *мрко* пити *вино* (Н. Пј. II, 331); *Друју* бабо саградио *цркву* (101.); Носи *десну* у лијевој *руку* (293.); Љепше *јрло* у Милоша *царско* (216.); нит' би те тај *мрјивачки* борио *сан* (Зелић, 7.); и *йолики* се говоре *језици* (71.); на ме пустила ову *друју* у главу *болесји* (6.); свршим невредимо *зао* дана тог *јуиш* (40.); и *йихим* рече нам *јласом* (Д. Обр. Ж. и Пр. II, 12.); да ћу ту неколико *весели* и *сјокојни* провести *јодина* (17.).

6. Још је умесно питање: којим ће редом ићи *два* или *више ајтрибуџа* уз једну главну реч? Прво ћемо видети случаје с два атрибута. Они могу бити:

а) *два ојисна йридева*, од којих доста често један стоји *исјред* а други *иза* именице: Ој Цетињо, *йиха* водо *ладна* (Н. Пј. I, 275.); Преко крила *јола* сабља *бријка* (II, 484.); Украј *сињеј* мора *дебелоја* (II, 386.); Узео калуђер *мало* дијете *мушко* (С. Рј. s. v. *ђаволак*); – али није нимало необичан ни ред: На *зелена свилена* чадора (II, 34 б.); Пред тамницу *чудан добар* јунак (II, 98.); завјесе је *великом бијелом* марамом (С. Рј.¹ s. v. *женидба*);

б) *јоказна заменица* стоји испред *ојисној йридева*, а именица *јосле* њега: Нема *оној сјрашноја* јунака (II, 366.); Откуд тебе *ова бријка* сабља (343.); тако је и: права... историја *овоја моја* одговора (Гр. и пол. сп. II, 106); – мало је ређе именица у средини: Па га баца у *јо* море *сиње* (II, 71.); раде *све* послове *домаће* (II. Дан. 119.); или: *Лијева* грана *ова* зове се из почетка *Јавор* (ib. 30.); – не верујем да придев може стајати на првом месту (пред заменицом и именицом);

в) број *један* много чешће стоји испред описног *йридева* него испред именице: И по *једну лијейу* ђевојку (II, 461.); Но бијаше *један сѝари* дервиш (273.); Ниже Смедерева има *једно велико* острво (II. Дан. 35.); – ређе: А на *једну сабљу оковану* (II, 342.);

г) тако и бројеви *два*, *ѝри*, *чейѝри* обично стоје *исѝред* описног (или и присвојног) *йридева*: Да му крсти *два нејака* сина (II, 363.); И даћу ти *ѝри бијела* града (II, 455); На овоме шанцу имају *чейѝри велике* капије (II. Дан., 47.); Изиђоше *два банова* сина (II, 583.); Допадоше *двије моје* слуге (540.); али и: а и он пошаље у Црну гору *своје двије* војводе (Прав. Сов. 28.); – није необичан ни ред: Отидоше *два чауша млада* (II, 430); На сабљи су *ѝри* балчака *злајна* (II, 340); Не виђе ли још *два зета моја* (308.); Поклонила *оба брата њена* (556.);

д) бројеви *већи од чейѝри* готово по правилу стоје *исѝред йридева*: И *дванаесѝ срѝскијех* владика (II, 410.); До *йѝтнаесѝ бијелијех* дана (389.); *ѝри сѝоѝине сѝари* свештеника (326.); – примери: И *влашкије седам* краљевина (233.); Са *својијех дванаесѝ* делија (426.) можда су постали због ритма; – да именица буде у средини, немам потврде;

ђ) кад је један *оѝисни*, а један *йрисвојни* придев (овамо иду и присвојне заменице), онда они најчешће стоје у оваком реду испред именице: Од *Маркових вјерних* пријатеља (Н. Пј. II, 349.); Јевросима, *моја сѝара* мајко (375.); Већ за *ѝвоѝа злаћена* ђердана (352.); О Богдане, *наша верна* слуго (85.); Од који су многи и у Турској вјери сачували *своја сѝара* презимена до данас (II. Дан., 78.); – доста су чести и случаји да *йрисвојна* реч стоји испред, а *оѝисна* иза именице: Да ми дадеш *ѝвоје* оке *чарне* (II. Пј. II, 446.); О Тодоре, *моје чедо граѝо* (490.); Славни Ђурђу, *срѝска круно злајна* (493.); – истицања ради придеви могу променити места, као што видимо у примерима: А тако ми *добре* среће *моје* (II. 496.); Господ ми те даривао и *велика* слава *Божја* (I, 146.); *Сваки* књижевник *наш* учиниће добро (С. Рј.¹ I.); с кога ће се... моћи препочети *йраво* лице *Вељково* (I. Дан. 93.); – тако исто, опет само истицања ради, може стајати непосредно пред именицом присвојни, а испред њега описни придев: Као што је назначено у *лањскоме мом* забавнику (Грађа, 1.); Покрај *б'јела Меримина* двора (I, 257.); Брез *јуначкој моја* огледања (II, 487.); – врло је необично да оба придева дођу иза именице: У тамници *Азачкој йроклейѝој* (II, 379.).

7. Кад су *ѝри айрибуѝа*, онда или сва три стоје *исѝред* именице, и то је обичније: поред *свеѝа своѝа високоѝа* чина (Послов. XXVI.); *Красне срѝске бијеле* клобуке (II, 303.); *Једно млаго јучерашње* дете (158.); До *банова два нејака* сина (176.); Од нас *ове ѝри срѝске* војводе (221.); – или, такође доста често, два атрибута стоје испред, а један иза именице: У *свом красном двору ѝосѝодскоме* (46.); А код *ове ѝри* војводе *младе* (237.); навале војводе и *различне друје* поглавице *Срѝске* (Грађа, 298.); да суде и пресуђују *све веће* распре и тужбе *земаљске* (Прав. Сов. 2.); – необичан је ред: И *њѝово* ђеце *йрисѝа луде* (26.).

III. Особито је значајна *йрећа расѝоредна іруѝа* – за **одношај конструктивни** – јер место на ком стоји глагол у трочлавној реченици одлучује управо целу физиономију реченичну. Питање је: какав положај према прироку заузимају његове допуне: *йрегмеѝи* (прави и неправи) и *йрилике* (адвербијалија)? Немачка се, на пр., конструкција одмах познаје по том, што у самосталној реченици предмет стоји иза глагола у простом облику, у подложној пак испред глагола; ако ли је глагол у сложеном облику, предмет ће у свакој реченици стајати

иза копуле, а испред главнога глагола. Стога се највећи број реченица немачкога језика завршује глаголом, према чему се таква конструкција и означаје као „германизам.“ У француском пак језику све допуне стоје иза прирока.²⁹ Само у латинском и старом индијском оне стоје *испред глагола*, па је такав ред и проглашен као *традиционалан* за овај одношај. Он би најбоље одговарао и традиционалном реду атрибутивног одношаја, јер ону од прилике службу, коју атрибут врши према именици, овде врши допуна према глаголу.

Зауоставимо се часком на могућним варијацијама у нашој реченици од само три члана, тј. на случајима за конструктивни одношај најпростијим: кад уз прирок имамо само једну допуну, рецимо „прави предмет“. Док реченица *йогмеј-йрирок* може имати само два граматичка реда (не узимајући у рачун реченични акценат), дотле реченица *йогмеј-йредмеј-йрирок* може имати шест редова, јер од три члана добивамо шест комбинација (због двојског положаја предмета према прироку, предмета према подмету и подмета према прироку). Питање је, дакле, сада: који од редова:

1. Милош зида кућу;   2. Милош кућу зида;
3. Кућу Милош зида;   4. Кућу зида Милош;
5. Зида кућу Милош;   6. Зида Милош кућу;

треба у нашем језику прогласити као редован, а који као обрнут? Или, да питање упростимо, остављајући на страну положај предмета према подмету, да ли *йредмеј* у редовном реду речи стоји у *средини* (између подмета и прирока) или *на крају* реченице (иза прирока и подмета)?

Ако погледамо којим редом иду чланови најстарије реченичне конструкције, у нашим *композицијима* – и правим сложеницама и примаклицама, – одмах можемо одлучити да је традиционалан ред (као и у ст. индијском): *йредмеј-йрирок*, јер те речи гласе: *дрводеља, винопија, коњокрадица, злоткаља, добродошна; сир-збијало, сйуген-клеп, себе-знао, доцнолеглац* итд.³⁰ – Али, сем тога, има и других разлога, да се означени ред призна као традиционалан. Пре свега, и сам нас психолошки процес постања ове синтактичке категорије упућује на ред *йредмеј-йрирок*. Као год што смо видели да је атрибут првобитно други прирок, тако је исто *йредмеј* у суштини *групи йогмеј*, а подмету је, разуме се, место испред прирока.

²⁹ Док се нпр. реченица „Le fils aîné du roi a donné une fête aux citoyens“ (пример из Н. Weil-а стр. 4 5.) на немачки мора превести речима „Königs ältester Sohn hat den Bürgern ein Fest gegeben“, на српском би она могла гласити: „Краљев је најстарији син *траћанима* дао *часџ*.“

³⁰ Што има примаклица („императивних“) с противним редом, као што су: *Љубисав, љазиблато, чистџкућа* итд., мислим да неће сметати постављеном правилу, ако се прими Osthoff-ово (види *Brugmann, Grundriss der vergl. Gramm., II Band, 425.*) тумачење: да су оне словенска подмлађивања, постала по угледу на сложенице чији је први члан био именица ж. р. на -џ, па се временом оно -и из основе тих именица почело осећати као императивни наставак -и, те и велики број нових речи начињен баш од императива и какве именице (*кљуј-дрво, изједи-погача*, итд.). – У осталом баш и кад се не би одржало ово објашњење њихова постања, те би примаклице – према другим категоријама сложених речи с традиционалним редом – могле бити само доказ, да је и за конструктивни одношај покрај традиционалнога био и казионални ред речи.

Да би се боље разумело објашњење, којим *Х. Паул*³¹ тумачи постанак предмета, поменућу, прво, наше узајмично-повратне глаголе (*љубишћи се, ружити се*), чији је подмет у исто време и предмет, затим наше каузативне глаголе (*вишез коња тече, вино и сџарца заигра*), чији је предмет само формално предмет, а у истини баш он (после свршене акције правога подмета) врши радњу глаголским прироком означену. Али се постанак предмета од подмета може разумети и из овакога примера: прироку *мирише* подмет може бити и *човек* и *ружа*; из реченице пак „*човек, ружа, мирише*“ лако постаје реченица: „*човек ружу мирише*“. На средини између ове замишљене реченице с два подмета (чов., ружа, мир.) и реченице с предметом и подметом стоје реченице нашега „енергичног инструментала“, чија је функција („радни предмет“) управо функција другога подмета: Двори моји *оњем сагорели*; сва тамница обасјала *сунцем* (Mikl. IV, 705.); томе је сличан и инструментал у примерима: Задаје месо *дивино*; нека Осман *злбом* душе (ib. 703.) или у примерима: Црна Гора *лисџом* уродила; Кад врба *џрожђем* роди (ib.).

Да је у српском језику ред *џредметџ–џприрок*, и ако не данас редован, свакојако *сџарији* од реда *џприрок–џредметџ*, – јак доказ имамо у положају нашега „унутарњег“ или *џауџолошкоџ* предмета. Његово је место увек *исџред* прирока: *Бој не бије свијетло оружје...* (Нар. Посл.); *Лов ловише* по гори зеленој (Н. Пј. II, 183.); *Славу слави* српски кнез Лазаре (310); *Везак везла* лепа Ружа (I, 69.); *Иџру иџра* Пеливан Асане (I, 445.); *Шеђу шеџа* који нога нема (С. Рј. s. v. *шеђа*) итд.

За старину овога реда говори и место на ком стоје предмети (и други прир. додаци) у неким *сџајађим изразима* наших народних песама; тако су врло добро познати ови, стереотипни, стихови (у почетку или на крају, па и у средини песме): *Вино џију* до два побратима (II, 81., 587.; III, 146.; IV, 336.; упор. и II, 620., 629.; III, 1., 173., 254., 420., 424. итд.); *Књџиу џише* Жура Вукашине (II, 104.; упор. и III, 16., 107., 199., 211., 217., 245., 297., 300., 328. итд.); *То изусти а душу исџусџи* (II, 469., 513., 576.; упореди и II, 81., 113., 509. итд.); *Руке шире, у лица се џубе* (II, 229.; III, 302., 312.; упор. и II, 226., 231. итд.), у којима, као што видимо, редовно³² предмет стоји *исџред* прирока; у том реду, много чешће него у противном, видимо и реч *боџа* уз глаголе: *називаџи, џриваџиџи, молиџи, џознаваџи* (види Akad. Rjeџn. I, 471б, 478а); тако стоје и допуне (коме, с ким; о ком, о чем; тихо, стидно; право, криво; ријеч; то, што, нешто, ништа) пред глаголима: *бесједиџи* (Ak. Rj. I, 242а–244б) и *џовориџи* (III, 342, 343а, 346б); тако предмети (зулум; ријеч; шенлук; бој, јуриш, саклет; сеир; зло, добро; мир, штету) глаголу *чиниџи* (Ak. Rj. II, 31.), па и (сређу, благо, шиђар; мегдан) глаголу *дијелиџи* (Akad. Rjeџn. II, 387.–388.).

Исто тако предмет стоји чешће испред прирока него иза њега и у нашим *народним џословицама*. Међу њима је велики број у којима реченични акценат не пада ни на предмет ни на прирок, веђ на што друго, – па ипак предмет у њима стоји готово по правилу *исџред* прирока (и ако дакле није истакнут). Док је у реченицама: „*Жежен кашу* хлади; *Инат баби душу губи*“ истакнут подмет, у реченицама пак: „*Сина жени* кад хођеш, а *кђер* удаји кад можеш“ реченични акценат пада на додатке за време, – и на једном је и на другом месту предмет испред прирока. У Вуковој збирци народних пословица од 1090 реченица с правим

³¹ *Hermann Paul*, Principien der Sprachgeschichte,² стр. 113.

³² Док се у III. књизи петнаест песама почиње стихом „*Књџиу пише...*“, само у једној видимо ред: „*Пише* књџу Асанагиница (547.), а на шеснаест песама, које се у истој књизи почињу речима „*Вино* пије (или: *Вино* пију)...“, имамо само четири с обрнутим редом („*Пије* вино...“).

предметом (не рачунајући заменичке енклитике) у 635 предмет стоји пред прироком, а у 455 иза њега. Од оних првих око две трећине су ненаглашене, а мало је више од једне, трећине наглашених; од случајева пак иза прирока већи је број наглашених предмета, што би све морало бити обрнуто, да је редован положај предметова иза прирока, јер би тада његово стављање испред прирока било везано за реченични акценат. Сличне су размере и у Даничићевој збирци пословица, одакле нарочито помињем да је број наглашених предмета испред прирока онолики исти, колики и иза прирока.

Најпосле, и у стиховима наших старих *бујаршица* (В. Богишић, „Народне пјесме из старијих, највише приморских записа“, Књига прва, Београд, 1878.) и сувише се јасно види овај старији ред (предм.–прир.); у њима је и поменути таутолошки предмет много чешћи него у новим, десетерачким, песмама.

Али није тако у другим изворима. Док нпр. у прози Доситијевој, Симе Милутиновића, проте Матије, и у стиховима Горскога Вијенца и А. Качића превлађује ред *йредмей–йрирок*, дотле у Бранкову „Путу“, у Зелићеву „Житију“ и у Качићевој прози долазе оба реда подједнако, у Милићевићевим пак и Љубишиним приповеткама превлађује ред *йрирок–йредмей*. У многим списима Вуковим, особито у „Првој години војевања на даије“ и у преводу Новог Завета, а тако исто и у Даничићеву преводу Старог Завета, више има случајева *йрир.–йредм.*, а у другим неким списима Вуковим – што је, рекао бих, најтачније узети за данашњи српски језик уопште, – и *један и друји ред* долазе *јошјово јодједнако*. Још се у Вукову језику јако истиче особина: ако су две природне допуне, да једна стоји пред глаголом, а друга за њим. – И у народним приповеткама долазе оба реда готово подједнако; у неким само народним песмама, нарочито оним које су гуслари Вуку *йевали*, а не казивали, превлађује старији ред.

Према свем овом као да се може поставити овако правило: раније је био редован ред: *йредмей–йрирок*; сада је редован : и *йредмей–йрирок* и *йрирок–йредмей*. Зашто се од првога, традиционалног и многим индојевр. језицима заједничког реда почело оступати – нашло би се више узрока. Можда би неки били ови: 1) постање релативних реченица, везаних непосредно за прирокову допуну; 2) померање према реченицама с копулом, у којима такође једна именица стоји пред глаголом, а друга за њим; 3) утицај реченичног акцента; 4) утицај туђих језика итд.

Разгледајмо сада поједине врсте реда речи у конструктивној категорији. Мислим да се у ових *шест* *йруја* могу свести сви најглавнији случаји:

- 1) *йрави йредмей* (акузатив без предлога);
- 2) *нейрави йредмей* (датов, генетив и инструментал);
- 3) *два* или *више йредмеџа* (прави и неправи, неправи и неправи предмети);
- 4) *йриликe* или *адвербијалија* (додаци за место, време, начин, узрок);
- 5) *йредмеџи* и *йриликe* (више споредних чланова реченице које било врсте);
- 6) *йредмеџи* и *йриликe* у реченицама *уйийним* и *релативним*.

1. У случајима *једноја йравоја йредмеџа* треба пазити на положај реченичног акцента. Да је речен. акценат врло често узрок, што прави предмет стоји иза прирока, или пред прироком, – видимо на пословицама од истих или готово истих речи, с двојаким редом речи, као што су: Часна хаљина *срамоџе* не покрива према: Часна смрт прослави вас живот (D.

Posl.); или: Ни пас *їоле косїи* неће! према: Ни пас неће *їоле косїи* (ib.). Стога, пазећи је ли реченични акценат на предмету или није, имамо ове случаје:

а) *їредмеї* стоји *исїред їрирока*:

аа) кад није наглашен: Ни *їуїеїа* узми, ни *својеїа* пусти (Dan. Posl.); Злу дај, а *гобра* познај (Нар. Посл.); Стојећи је *књиїу* проучио (Н. Пј. II, 246.); Хоће *њеїа* Туре погубити (412.); *Књиїе* гледа, *їрозне сузе* рони (IV, 120.); али *крїшїеноїа* кума није слободно мијења-ти (С. Рј.¹ s. v. *женїгба*); јер да ти *їо* дам, па да коме кажеш, ти би одмах умрїо (Н. Прип., 14.); *Занайїлиїу* посао показује; И моја би мајка знала *їбаницу* умијесити, да је сира и масла (Нар. Посл.); томе сам ја крив, што му нијесам знао *їраво значење* казати, а не он, што га није знао Њемачки и Латински истолковати (Гр. и пол. сп. II, 10.); *їакове ријечи* треба забиљежити, као и оне које се не нађу овђе (11.);

бб) кад је предмет наглашен: најчешће кад се предмету предње (који може стајати и иза прирока) ставља насупрот предмет потоње реченице: што ми имамо два језика, па хоћемо и трећи да начинимо (Грам. и полем. сп. II, 6.); Не пада снијег да помори свијет, него да свака звјерка свој траг покаже; Кад се синовац жењаше, *сїрица* не питаше, а кад се ражењаше, и стрину припитиваше; Лијепе коло воде, а ружне кућу куће; Старо љуби, данке губи; старо крпи, конце трати (Н. Посл.); тако и: На кога падне јабука, онога Тода да љуби (Н. Пј. I, 289.); – у примеру: Мусу б'јела пјена попанула, *Краљевића* б'јела и крвава (II, 408.) истицање је (без речен. акцента) само у том, што су два предмета стављена један другом насупрот; – истицање се појачава и нарочитим речима испред предмета: Али међу псима бијаше један, који *само још* два зуба имадијаше у глави (Н. Пр. 16.);

б) *їредмеї* стоји *иза їрирока*:

аа) кад је наглашен, особито кад је прави предмет из *више речи* састављен: Да Бог поживи тебе, господару, и султана и цара Николу (Грађа, 167.–168.); Био један старац, па имао три сина и једну кћер (Н. Прип., 109.); ваља да му не казује никаква имена слова, него само њиове гласове (Гр. и пол. сп. II, 282.); Боље ти је изгубити главу, него своју огр'јешити душу (Н. Пј. II, 193.–194.); Не кће будит' друга ниједнога (IV, 130.); – још се боље види како речен. акценат пада на предмет иза прирока, кад је у реченици и предикативни ред обрнут: него да се бранимо и да бијемо и ми њи (I. год. вој. 157.); а да би га из Биограда што прије кренули... начине Младен и Карађорђије писмо (Пр. Сов. 52.); – наглашен је и предмет који се описује *їодложном реченицом*: И примао друге приходе, који би се откуда догодили (ib. 11.);

бб) кад је предмет *ненаїлашен*: Сам Бог нема *їосїогара* (Н. Посл.); А он опет сједе пити *вино* (Н. Пј. II, 251.); Он помену *Боїа исїиноїа* (323.); слабо ко ради *виноїраге*, да продаје вино (II. Дан., 104.); и прости је народ изгубио *вољу*, а камо ли поглавице (III. Дан., 219.); сјутрадан пошто поведу *їевоїку*, зађу на коњма сви сватови по селу од куће до куће (Ср. Рј., I. изд., s. v. *женїгба*).

2. И о *нейравом їредмеїу* вреди у главном исто што и о правом; и он стоји:

а) *исїред їрирока*: аа) кад је ненаглашен: Ни ура бројим, ни се *мужа* бојим (Dan. Posl.); Али *бану* друга снага дође (Н. Пј. II, 288.); Таде Марко *цару* проговара (405.); И крава се *рейом* брани (Н. Посл.); а друго што је *околним Турцима* писао да је он царски бимбаша (I.

год. 175.); те лакше *земљом* обладају и њега из ње истерају (Пр. Сов. 95.); – бб) кад је таква допуна јаче истакнута: а по селима су не само за *мале кривице* него и за *лџаву* судили (Грађа, 109.);

б) *иза ѝприрока*: аа) кад је неправи предмет наглашен (истицање се постиже и нарочитим речима): Не вјерује *ни* својим очима (Н. Посл.); али се совјет више не потпуни *ни оѝѝушѝне* ни *новијем совјетницима* (Пр. Сов. 35.); истицање је и у примерима: Бог ми те уклонио *муха загарскијех* и *дјеце дубровачке*, *буха кошорскијех* и *младосѝи брачке* (Дан. Posl.); ... разговарао се са мнош о *Кара-Ђорђију* и о *Младену* и о *друѝоме којечему* (Пр. Сов. 38.); Ко овијем нахијскијем судом није био довољан, могао се тужити *совјетју* (10.); – бб) али и неправи предмет може стајати *иза* прирока и кад је ненаглашен: Пак беседи *ѝобраѝиму своме* (Н. Пј. II, 215.); и кад ондје докаже *Кара-Ђорђију* (20.).

3. Кад су *два или више ѝредмеѝа* (правих и неправих), могу бити ови случаји:

а) један, и то *неѝрави*, предмет стоји *ѝред* природом, а други, обично *ѝрави*, *иза* прирока: *Преѝаоцу* Бог даје *махове* (Н. П.); Све ћу *ѝеби* поклонити *даре* (Н. Пј. II, 423.); *Налбанѝину* одсијече *лџаву* (469.); Ја умријех, *вама* добих *царсѝво* (IV, 121.); па, *ономе берберину* опрости *живоѝи* (Н. Пр. 192.); па *зайѝвором*, *бојем* и *лѝолама* нагоне *кмеѝове* и *родбину ајдучку* (Дан. 1827., 94.); – тако и кад су два неправа предмета: и да *свима ѝоѝлавицама* заповиједа у *свачему* (ib. 4.); – кад је на неправом предмету речен. акценат, он стоји *иза* прирока, а прави предмет испред прирока: јер како је Бог *рају* препоручио цару, тако је цар препоручује њему (Грађа, 126.);

б) могу бити *оба ѝредмеѝа* и испред прирока и *иза* њега, па и у том случају као да неправи предмет стоји пре правога: аа) *исѝред ѝприрока* Па ти *бану ријеч* проговара (Н. Пј. II, 281.); *Максиму* си *срећу* изгубио (554.); А где ћемо *куму коња* свезат' (I, 13.); тако је и: Него *ово мене* послушајте (IV, 134.); али и: сваки Србин *оѝанке* сам *себи* гради (Дан. 1827., 102.); да ја *војску цару* не растурам (II, 280.); – бб) *иза ѝприрока*: Броји *вуку зубе* (Н. П.); Ја не виђех *ѝвоме коњу крила* (II, 108.); али и: А брат *сесѝру сесѝром* не дозива (II, 2.); онда људи из околних села воде *ђецу учиѝељу* (Дан. 1827., 1 19.).

4. И *ѝриликe* се распоређују као и предмети, било да је у реченици само једна, било да их је више; тако су оне:

а) *исѝред ѝприрока* (обично ненаглашене): И гуска *каѝкад на леду* посрне (Н. Посл.); Па му *ѝихо* млада говорила (Н. Пј. II, 168.); У *ѝуѝу* га ситна књига стиже (470.); А Милош *ѝамо* и не отиде (Грађа, 145.);... и све људе који се *онђе* нађу (Ср. Рј.¹ s. v. *женидба*);

б) *иза ѝприрока* (обично наглашене): Игра Рајко *свакојако*, па најпосле *наоѝако* (Н. П.); А Немањих гледа у *земљицу* (Н. Пј. II, 271.); гдјекоји су ишли *на коњма* (С. Рј. s. v. *калаѝије*); Ево овај... живи *близу воде* (ib. I. изд. s. v. *женидба*);

в) једна *исѝред ѝприрока*, друга за њим: *Љуѝо* сави и *оѝуд* и *оѝуд* (Н. Пј. II, 283.); *Брзо* оде на *ѝорње чардаке* (III, 171.); а ови се *онда* обрадују још *већма* (Н. Прип. 221); ...то се у њему говори *ѝоре* (Писма, 86.); или да се *једнако* пише у *свакоме* (91.).

5. Кад је прирок допуњен и *ѝредмеѝима* и *ѝриликама*, могу бити ови случаји:

а) *ѝредмеѝи* стоје *исѝред ѝприрока*, а *ѝриликe* *иза* њеѝа (рекао бих да је тако најчешће): Жена *муѝа* носи *на лицу*, а муж *жену* на *кошуљи* (Н. Посл.); оне *дијетѝе* повуку за *ухо* (Н. Прип. 167.); *Руке* склопи *браѝу око враѝа* (Н. Пј. II, 290.); *Голу сабљу* баца *ѝод* *облаке* (III, 196);

Истина да сваки Турчин свагда не смије Србина убити јавно (II. Дан. 88.); зато Ђурчија ову Јагранску војску измакне од Дрине под Ковиљачу (I. год., 195.); ово је све мени овако приповиједао и Петар у Бесарабији године 1819. (Пр. Сов. 37.);

б) ређе бива да *ирилик* стоје *ипред глаголом*, а *ипредмет* за њим: У зубима држи граи камен (Н. Пј. II, 400.); До рамена откиде му главу (III, 308.9; знали су којекако записати своја имена (Пр. Сов. 8.); *одма* има сва *иправа* као и остали Турци (II. Дан. 89.); а друго, што боље разумију *црквено иправило* (ib. 112.);

в) могу сви *годаци* стајати *исипред иприрока*, па и том случају као да је *ипредмет* место *исипред ирилика*: Да Бог да пилићи ти хљеб из руку отимали (Н. Посл.); Мајка Мару *ипреко мора* звала (Н. Пј. I, 238.); Мара мајци *илахо* одговара (232.); Кум свој кума на судове ћера (II, 2.); те Ђурчију јавно осрамоти и искара (I. год., 181.); и то они *свагда радо* чине (II, Дан. 79.); – али може бити и обрнут ред: Док ми *овђе благо* подјелимо (Н. Пј. II, 2.); Оде *иправо цару* честитоме (II, 173.); Ласно је с *иуним ирбухом иоси* хвалити (Н. Посл.); Какогађ што учитељ *ио својој вољи школу* отвори (II. Дан. 120.): на ова је два места речен. акценат на приликама;

г) није необично ни да сви *годаци* буду *иза иприрока*: Свеза Марку *наојако руке* (Н. Пј. II, 413.); И држи *улар у рукама* (II. Прип. 29.); Сваки домаћин прими *радо свакога иушника на конак* (Дан. 1827., 106.); Кад ајдуци ударе *коме на кућу* (ib. 92.).

б. према функцији коју *заменице ирећећа нејознајоћа лица* (и *ирилози од њих*) врше у реченицама упитним и савезним – предмети и прилике од тих речи морају стајати увек *исипред иприрока*; тако:

а) у реченицама *уишним*, кад је оно о чем се пита непознато: *Шта* човек носи, а Бог није створио? *Чећа* се мудар стиди, а луд поноси? *Чему* се не може досадити? *Коћа* зову рогане, а рогова нема? *С кој дрвџа* лист не пада? *Без чећа* човек не може поћи? *Кад* је будала паметан? *Где* старци своје зубе држе? *Зашто* људи виноград копају? (Н. Заг.) – у свима је овим примерима *прироков* додатак на првом месту стога, што је на њему јачи речен. акценат;

б) у реченицама *савезним* (релативним), па стајале оне *исипред главних реченица* или *иза њих*: аа) *Коћа* Бог милује, оног и кара; *Коме* је криво, намирио му Бог; *Што* Бог даје, то је све добро; *Кад* човек тоне, и за врело се гвожђе хвата; *Како* ко зна, онако и пјева; *Колико* ме родио, толико ме уклео; *Шта* попујеш, кад поп нијеси? (Нар. Посл.) – бб) Имај прије нег' се удомиш дом у *ком* ћеш прибиват', *земљу ку* ћеш орат', *виноград ки* ћеш резат' (Dan. Posl.); Није свијет оно *што* мишљасте (Г. Виј. 1136.); и попале оно Српски колиба, *што* је из нова било пограђено (I. год. војев., 201.).

Напомена. Зато што ове речи врше нарочиту, савезну, службу, те им је положај у свима реченицама увек одређен положајем речи којој се додају или коју замењују, можда о њима не би требало овде ништа ни говорити или их само поменути у распоредној групи која је на реду.

IV. Још треба рећи коју о распореду речи за **копулативни одношај**. Како пак сем правих савезних речи (*савеза*, *ипредлоја* и *релативних заменица*) копулативну службу врше и т. зв. *иомоћни глаголи*, мислим да се и о њима овде може говорити; исто тако, безакценатна природа *краћих облика личних заменица* упућује да се и они у ову групу уврсте.

Према положају у ком стоје у реченици, све се ове речи могу свести на ове три гомиле: а) *речи без реченичној акценци*, тј. неодређене и савезне заменице;³³ – б) *енклиитичне*, тј. 1) краћи облици помоћних глагола и 2) краћи облици личних заменица; – в) *йроклиитичне реч*, тј. велика већина савеза и предлога. – Остављајући на страну неодређене и савезне заменице, овде ћемо укратко прегледати само енклитике и проклитике.

Енклитикама се поменуте мале речи могу назвати зато, што увек долазе *иза* других речи с којима чине једну акценатну целину. Међу правим *лајолским* енклитикама: *сам, си, је, смо, сће, су; ћу, ћеш, ће, ћемо, ћеше, ће* или *ће* само једна (*је*, од старијега *јесѿ*) може бити и неенклитична, те стајати и на првом месту у реченици; сем ових енклитички се употребљавају и облици: *бих, би, бисмо, бисће, бише* или *би*; – међу *заменичким* енклитикама: *ме, ће, се, ја, је* или *ју; ми, ши, си, му, јој; не, ве, их; нам, вам, им; нас, вас* последње две само су по изузетку енклитике; – у енклитике *иду* и савези: *ли* и *бо* (као делови старијега *либо*).

Проклиитике се разликују од енклитика тиме, што све стоје по правилу *исјред* речи с којима чине акценатну целину; неке се проклитике (и савези и предлози) на тај начин удружују међу собом у нову акценатну реч, а неке се тако могу удруживати и с енклитикама.

1) Према функцији коју врше у реченици, енклитике од *јомоћних лајола* стављам на прво место; оне стоје *иза йрве речи у реченици*, и то или:

а) *исјред* другога дела *прирока* – у редовном реду речи: Твоји су зуби бисер сићани, А ја *сам*, јунак, морски трговац (Н. Пј. I, 325.); Ти *си* коза стара, ти *си* вука знала; Слепоћа *је* тешка мука (Н. Посл.); Ми *смо* јадни, синко, обојица (Н. Пј. II, 29.); Очи моје, куд *сће* погледале (I, 221.); – Ја *ћу* умријети, а нећу лако ђаволу душу дати; Ти *ћеш* боље испећи него *ћу* ја рећи (Н. Посл.); Мајка *ће* нас карати (Н. Пј. I, 4 33.); Оба *ћемо* братски царовати (II, 194.); – Ако *би* му и то мало било, Б'јелу *бих* му начинио кулу (III, 145.); Шта *би* дао ономе јунаку, Који *би* ти жива каз'о Марка (II, 403.); Коса им је, њом *би* се покрили (II, 523.); Што *би* за дан на војски добио, за ноћ *бисмо* ја и он попили (I, 444.);

б) *иза* другога дела *прирокова*, и то или: аа) у обрнутом реду (*прирок*–подмет): Добар *је* Бог (Н. Посл.); Имала *је* ђевојчица б'јелу вилу посестриму (I, 150.); Ко *прије* ђевојци, онога *је* ђевојка (Нар. Посл.); Преле су преље с вечера (I, 164.); Доћи *ће* враг по своје (Н. Посл.); Сан ме мори, сан ме ломи, заспала *бих* ја (I, 194.); Врисни, коњу, добро моје, *не би* л' чула моја мајка (I, 197.); – бб) и у обичном реду, кад се подмет не казује засебном речју: Виђело *сам* свекра и свекрву (Ковч. 60.); Јарко сунце, лепша *сам* од тебе (I, 305.); Мирили су мртве и рањене (II, 22.); Отићи *ћу* у градину (I, 409.); Пјевала *бих*, ал' не могу сама (377.); Мило *би* ти било побјегнути (II, 146.).

Овде је умесно истаћи особину нашега језика да главна реч (други део *прирока*) не сме бити сувише растављена од глаголске копуле; стога не би ваљало: „Ал' *је* љуба рано у неђелју

³³ Како *уишине* заменице губитком реченичног акцента постају *неодређене* (упор. „Која туга разговора нема?“ према: „Која тиква често на воду иде, разбиће се“), врло се лепо види из двојаке употребе упитних заменица сложених с партикулом за појачање *јог* (ст. *јогњ*). Од *ко јог*, *који јог*, *шишо јог* итд. (у значењу: који било итд.) постају, с промењеним акцентом, речи: *којог*, *којијог*, *шишојог* (у значењу готово истом што и: неко, неки, нешто).

пређе јарког сунца и пре летурђије уранила“ него (као што песма и гласи): „Ал’ је љуба рано уранила у неђељу пређе...“ (II, 8.); тако ни ред: „како је некаква баба неђе око благовјести јариће у планину *ишћерала*“ него: „како је н. б... *ишћерала* ј. у пл.“ (Н. Посл. 15.); тако је неправилна и реченица (коју наводи за пример погрешнога ређања речи Ј. Бошковић, Ск. сп. I, 217.–218.): Што *ће* и у самом тексту назначено *бићи*. С овим не треба мешати конструкције: какав *би* правопис свакога језика *бићи морао* (Писма, 84.); Ја старешина *бићи нећу* (Грађа, 89); то подносити даље *нећемо* (Мем. пр. Мат. Ненад. 42.); ово дуго њима *бићи неће* (57.); али град *узети не мојоше* (33.); и један старешина *бићи мора* свима (260.) – у којима је јаче истицање постигнуто тиме, што је сама копула бачена на крај реченице (упор. и напомену на стр. 197.).

2) Као год глаголска копула, тако и *енклиитичне заменице* теже да се наслоне *јрву реч* у реченици, па била она с акцентом или проклитика; овде треба разликовати два главна случаја:

а) кад су *енклиитичне заменице* везане с *акценатним речима* или *јроклитичним савезима* – увек стоје *иза њих* (с њима се удружују у једну акценатну реч): Боји *ме* се (Ак. Рј. IV, 377б); Ако *ми* штету чини (Н. Пр. 8.); Је *л’ ми* побро дора потковао (Н. Пј. II, 465.); Већ *ме* бију троструком канџијом (374.); Узеху *ше* за Милана мога (317.); Певај брата, *ше* *ме* разговарај (215.); Ал’ *ши* другу хоћу бесједити (233.); А трећи *му* нокте сарезује (404.); Ако хоћеш кога да познаш, подај *му* власт у руке; Што је већа тица, веће *јој* гнијездо треба (Нар. Посл.); А ти *ја* загради од села селеном (Н. Пј. I, 104.); *ја ја*³⁴ вију од бијеле свиле (I, 218.); Што *ни* бјеху бољи наши стари (III, 272.); Ђе *не* царе ни чути не може (II, 27.); За мало *нам* вјерна бјеше (I, 25.); Она *вам* је учинила чини (I, 620.); Превари нас, одведе *нам* вранца (II, 459.); *Те им* винце униђе у лице (I, 724.);

б) кад су *енклиитичне заменице* везане или *једна за другу*, или за *јлајолску енклиитику* – може бити овакав ред:

аа) од *две енклиитичне заменице* на првом месту стоје *јенейтив* и *дајтив* (јер су и постањем старије енклитике), а на другом *акузатив*;³⁵ тако имамо: Нећу *ши* је зимоват’ код мајке (Н. Пј. I, 235.); ...или *му ја* они не откупе (II. Дан. 7 9.); Доведи *нам их*; Послаћу *вам ја*; – исто тако све друге енклитичне заменице стоје *исјред* повратне заменице *се* (као саставног дела повратних глагола, уз које је она у неким словенским језицима тако прилепљена, да чини с њима једну реч): Нисам *ја се* ни додела (Н. Пј. I, 177.); Прођи *ме се*, хајде путем с миром (III, 3.); Смјерно *ми се* цару поклонити (79.); Једва *му се* у седло повратих (II, 220.); Бан *ће ши се* и онђе призирај’ (11,280.); Који *јој се* љепши учини (Н. Прип. 151.);

бб) ако је у реченици једна енклитика заменичка а једна глаголска, *јрво* место по правилу заузима *јлајолска*, а *друго* *заменичка* енклитика; само се глаг. енклитика је (3. л.

³⁴ Кад се енклитика веже за проклит. савез који је пред њом, може постати акценатна реч (с акцентом на проклитици), као што се то види и код два проклит. савеза или предлога.

³⁵ Овај ред енклитичних заменица одговара и оном реду конструктивне категорије, у ком смо видели да неправи предмет стоји испред правога. – Значајно је нагласити да се само за стари енклитички акузатив једине предлози могу проклитично везивати у једну акценатну реч (*на ме*, *на ше*, *на се*; тако је и: *на њ*).

једн.) држи противнога реда и стоји увек *иза* заменице; тако имамо: Сама *сам* *ја* успавала, сама *ћу ја* и будити (I, 409.); Коју *си ми* ријеч бесједио (II, 973.); А што *сам* *џи*, душо, излагао? (I, 455.); А што *ће ми* рано вода? (I, 200.); Сунце нам је на заходу, брзо *ће нам'* заћ' (I, 35.); На рану *би ја* привио (II. Посл.); Ако *сѣ* *ме* преварили; Кад *смо вам* то рекли; као што су *им* и стари били (II. Дан. 3.); Златна *су јој* крила (I, 46.); На то *су нас* и родиле мајке (III, 298.); С коњем *ће нас*, браћо, погазити (III, 506.); – противно томе видимо ред: Жива *џи* је мати (II. Посл.); Тешко *ме је* освојила жеђа (II, 414.); Кад *му је* снаха полила, те се умио (Н. Прип. 247.); Жао *јој је* брата рођенога (II, 1 12.); Она *вам је* учинила чини (I, 620.); Анђа *им је* каниција (I, 341.); – глаг. енклитика *је* стоји тако и *иза* повратне заменице *се*, с којом се може прелити у једну реч: Да ми *се је* помамити (Г. Вијен. 1936.); Онђе *се је* црква саградила (Н. Пј. II, 17.); Најпосле ми *сѣ* учинило (Грам. и полем. сп. 1, 6.); Тешко *сѣ* од њи сачувати (ib. 7.); Тад' *сѣ* ђевер од сна разабрао (Н. Пј. I, 41.); то *се је* изоставља у сложеним глаголским облицима и *иза* енклитика *ме*, *џе*, *се* (упор. Akad. Rječn. hrv. ili srp. jez. IV, 606a); – још треба поменути да енклитика *еџичној даџива џи* стоји *испјед* глаголских енклитика: Еј љељенче, једне *џи* *смо* среће (Нар. Пј. I, 273.); Јао бабо, тешко *џи сам* гладан (III, 49.); Срце моје, пуно *џи си* јада (I, 409.); Ао Фато, ала *џи си* лепа (I, 245.); тако је и старије (за датив *commodi*): Да *џи смо* пријатељи (Моп. serb. 22., место данас обичнијега: „да *смо џи* пријатељи“) и дијалектично: Кум да *ми си*, крститељу Јоване (Н. Пј. I, 122.).³⁶

Као разлог зашто само глаг. енклитика *је* увек и у свима српским крајевима стоји *иза* заменичких енклитика – биће да је релативна старина свих других заменичких и глаголских енклитика према глаголу *је*, који се и данас употребљава и неенклитично, и то у вези с енклитичким савезом *ли* (као питање: *је-ли*) свуда, а у неким само крајевима и сам (упор. и Akad. Rječn. IV, 606a).

3) И савез *ли* је енклитика, која се наслања на прву реч у реченици, а разликује се од глаг. и замен. енклитика тиме, што стоји *испјед* *свију њих*; ред је дакле овај: Ако *ли ја* млада откупити нећеш; ако *ли се* слуга изопачи; ако *ли нам* не оставиш; ако *ли си* спаситељ; Ако *л' џи је* што помучно, побре; ако *ли би* било које зламење (Akad. Rječn. I, 53a); Да *ли ми се* муом претворити (Н. Пј. I, 437.); Тешко *ли су џи* људи сагрешили били (Дос. Обр. Жив. II, 107.); тако је и ово из обичнога говора: ако *ли би џи се* надао; ако *ли би нам ја* узели; итд. – И провинцијално *бо* наслања се енклитички на прву реч у реченици: Од Сиња *бо* од града нашега (Akad. Rječn. I, 462a); јере *бо џи је* Бог простио сваки гријех (462b); Он *бо је* знао (С. Рј. s. v. *бо*); зашто *бо је* знао (ib.).

4) Сви се *џроклиџични савези* (и, а, па, е, те, ни, да, ма, ну; ако, нека, прем итд.) разликују од енклитика тиме, што стоје на *џрвом месџу* у реченици, те се морају наклонити на коју акценатну реч за собом; неке се од ових речи могу и међу собом или с енклитикама везивати у нове сложене речи, које и акценат на себи могу имати. Како ми није могућно говорити о свима, задовољићу се неким напоменама само о савезима: *и*, *а* и *га*:

³⁶ Као што у овим примерима видимо енклитику *џи* испред глагола, у том се реду могу наћи и друге замен. енклитике у старијем језику, особито у Даничићевим Poslovicama (из дубров. рукописа XVII. и XVIII. века, Делабелина речника и Ферихеве збирке): Црне *џи су* очи; Отворио *џи сам* срце; да *ме ће* сунце огријат'; То *џи ће* присјести; Крила *му су* пала; Твојијем *џе су* крили стигли; Крстили *ја су* без кума при свијећи; Ја сам динар добио, а ти *ја си* иопио.

а) Савези *a* (адверсативно) и *и* (копулативно) најчистије су проклитике, различне од свих других тиме, што *иза њих* никад не може стајати никаква *глаголска* или *заменичка енклитика* (док се нпр. *Иза ње* или *ја* може наћи која било глаголска и заменичка енклитика: „те смо их видели; па *ја* је позвао“ – *иза a* или *и* могу стајати само савезне енклитике); удружени пак с енклитичним савезом *ли* претварају се у праву акценатну реч (*али, или*). Посебице још треба рећи:

аа) савез *a* никад не долази енклитички, а с њим се на тај начин могу удруживати савези: *и, ни, да, ну; или, ако; нејо, њак* (примере види у Akad. Rječn. hrv. ili srp. jez. I, стр. 23.–26.);

бб) савез *и* може стајати и испред других савеза и *иза њих*; *испед њеја* могу бити: *a, да, па, те, ну, ма; но, та; ако, нека; пак, или, премда, него; иза њеја* могу стајати савези: *да, ако, њак* (примере види у Rječn. I, 23.–26., 54.–55., 199., III, 794. и даље);

вв) савези *a* и *и* поред копулативности, служе и за *истицање* у реченици, и то или сами (сваки за се) или у реду *a и*;³⁷ тако: Нит’ је било, нити може бити: једна земља *a* два господара (Н. Пј. II, 309.); Зло је поћи, *a* горе не поћи (II, 392.); – *И* код нас је добра нестало (Нар. Посл.); Ходи, брате, има *и* невоље (Akad. Rječn. III, 761a); – Ја не знадем биља од омразе, *a и* да знам не бих ти казала (Akad. Rječn. I, 24.); Па да видиш части и поштења, *a и* лепа брате, дочекања (23.); Имала окле, *a* имала *и* пред кога (24.).

б) О савезу *да* могло би се говорити још више, али ћу овде поменути само две ствари:

аа) *И* он се може удруживати с многим и различним савезима и партикулама (енклитичним и неенклитичним); тако, *енклитички* он може стајати *иза речи*: *a, e, и, ма, ни, ја, њрем, ње; баш, ван, већ, зар, још, њек; како, колико, мањ, осим (осем, сем), разма, само, скоро; за све*; тако је исто и: *још да и, мало да не, а камоли (а немо ли) да, да камо ли да* итд.; – *њроклитички* пак *да* може стајати испред речи: *и, ако, ли* (неки пишу и *дали*), *ни, ну, још, како* (примере за оба случаја види у Akad. Rječn. II, стр. 199. и 209.–212.);

бб) Као што се савез *да* може с многим речима удруживати у једну акценатну целину, тако исто врши он и врло разнолику службу у реченичном склапању, те се и употребљава не само: адверсативно, асеверативно, интерогативно, екскламативно и императивно (и прекативно), него и: финално, ипотетично, концесивно, декларативно, каузално и консекутивно.³⁸ Како пак у врло много случајева, у ком од тих значења, савез *да*, удружен с презентом или којим другим глаголским обликом, у исто време и замењује неке, било просте (особито инфинитив и императив), било сложене глаголске облике (футур, кондиционал): – није чудо, што се и у подложним реченицама врло често осећа јаче привезан за прирок или глаголску копулу него за главну реченицу, којој подложна, њиме почета, треба да служи као допуна. Кад се нпр. место: *Кога бих уњињао* може рећи: *Кога да уњињам*; и место: *Кад ме питаш, право ћу њи казати* – *Кад м. п., право да њи кажем*, онда разумемо и оваке конструкције и у језику наших нар. умотворина и (нарочито) у језику Вукову: *видећи да му се њледа власт из руку да узме* (Прав. Сов. 4.); *јер како човјек њризна што да не зна* (Писма, 95.); *Два су узрока што наши књижевници хоће овај народни језик да њоњрављају* и нови књижевни

³⁷ Истицање је и у сложеницама: *иња, икада, ико, иња, икоји, икакав, икако, иколик, иколико, икуд* итд.

³⁸ Све су те функције савеза *да* врло лепо изложене у одличној расправи Dr. Марењића „Veznici u slovenskim jezicima“ (Rad jugosl. akad. 86., 89., 91. и 94.) под бр. 61.–68., 160., 171. и 172.

ga tpađe (ib.); и *наврайиши* *ta* да постане њихово оруђе и пред свијетом *ga tовори* о стварима (Пр. Сов. 5.); рече му да *тође* у пазар, ова два јаја *ga tпрога* (Н. Прип. 136.); тако и у других писаца: крепко би *желео* да и сам њима подобан будем, и тако љубов и миловање други људи *ga заслужим* (Дос. Обр. Жив. и Прикљ. I, 18.); У Ваљеву бијаше муселим Асан-ага из Сребрнице, и *хоће* народ *ga tлоби* (Мем. пр. М. Ненад. (92.); Како се *чуло*, Црни Ђорђе и ви *ga куйише* војске (92.); – ово нарочито кад и предња реченица има једно *ga* (Т. Maretić, у „Nast. Vjesn.“ III, 120.–121.): Да Бог *ga* сам *ga* не знаш а другога *ga tишиаш* (Н. Посл.); препоручи му *ga* гледа то одма *ga* учини (Грађа, 175.); и *ga* он *оће* на вери Катића *ga* убије (II. год. војев. 28.); ...*ga* му изун и Ферман *gаде*, да покупи војску и на дахијама освету за оца *ga* учини (Мем. пр. Мат. Ненад. 77.);³⁹ – али се и у Вука и у народним умотворинама могу наћи и конструкције: Ко *хоће* *ga ta* други људи *тошијују*... (Нар. Посл.); и гледаћемо *ga* наш посао *учимо* све боље и боље (Гр. и пол. сп. II, 104.); а Кара-Ђорђије мислио је *ga* њиме *tлаши* Јакова и Катића... (Пр. Сов. 3.; а не: *њиме* да плаши Ј. и К.).

Напомена: У чланку *Sintaktički i stilistički pabirci po Vukovijem djelima* (Nast. Vjesn. III, 107.–136.) врло је лепо опазио г. Маретић особину Вукова језика и у растављању прилога *као tишо*, појав сасвим сличан овом премештању савеза *ga* с почетка на крај подложне реченице; и овде видимо примицање савезне копуле прироку, као:... зову се Срби, *као* и они *tишо* су говорили да су (ib. 121.); *као* и за ове дојакосне овде сад *tишо* сам казао (ib.); сем ових и других, у том чланку наведених примера нашао сам и: не само у Вука: *као* ми *tишо* кривимо наше старе (Грађа, Предг.); *као* и ја свој *tишо* сам излокала (Н. Прип. 179.); него и у другим изворима: ...*као* његови стари *tишо* су наше прадеде остављали (Мем. пр. Мат. Ненад. 34.); Ми смо свагда нашем цару покорни, *као* и наши дедови и оцеви *tишо* су били (181.); Да зна краље *како* ја *tишо* знадем (Н. Пј. II, 52.); *Као*, брате, *tишо* је у Турака (IV, 37.). Али се у Вукову језику чита и: тако, *као tишо* каже Вук да је било (Пр. Сов. 3.); ми ћемо им се смијати (приватно), *као tишо* и они нас рецензирају (Грам. и пол. сп. II, 104.; м. *као* и они нас *tишо* рецензирају).

5) Има нарочитих правила и за намештање одречног прилога *не* и савеза *ни* али се о

³⁹ Овака употреба савеза *ga* врло је поучна за оне наше писце, који га и сувише често употребљавају, па и онде, где је боље употребити конструкцију с инфинитивом. Јер кад народни језик вели: Рано рани Туркиња ђевојка на Марицу *бијелиши* платно (а не: *ga* *бијели* платно) или: јер готово сваки човјек воли књигу скупље *tлаиши* кад је види, неголи *гаи* новце у напредак, па *чекаи* Бог зна које вријеме (Грам. и пол. сп. II, 106.); а Подгорци... дођу *молиши* мог оца (Мем. пр. М. Нен. 3 5.); па и: с тога је у највише пријевода језик рђав и тежак *разумјеи* (Предг. Нов. Завј. I.), – онда се, мислим, не треба поводити за примерима: Науми *ga* *иде* у свет (Нар. Прип. 20.); Стану да се *кујају* (115.). Што пак има и у нар. песмама: Ја ћу *ga* *идем* у туђе село (I, 17); Мајка *хоће* *ga* *остави* сину (II, 22.) или у Вука: За то ћу овдје *ga* *кажем* што о гдјекојијем ријечима у њој (Предг. Нов. Завј. V.); – може се објаснити тиме, што се у свима овим реченицама облици *ћу* и *хоће* осећају више као презенат глагола *хшеи* него као део будућег времена. А што у народним песмама читамо и: Не смемо јој ни до двора *доћи*, а камо ли *ga* је *доведемо* (I, 160.), – презенту с *ga* у другој реченици (насупротив инфинитиву у првој) видимо довољан разлог у метарској невољи другога стиха. – Исто тако мислим да не треба сваки час употребљавати савез *ga* ни после глагола *моћи* (*може* *ga* буде м. *може* бити), јер и ако гдешто има у Вука: а не *моу* *ga* *разумију*, да су сви народи почели писати онијем језиком (Гр. и пол. сп. III, 183.), четши су, рекао бих, примери: али код нас *може* *биши* списатељ и без тога (II, 99.); али се овакове ситнице ни пошто не *моу* *ојросиши* списатељу (100.); али слободно *моу* *рећи* (III, 237.); по самоме Славенском пријеводу нико не *може* *тресудиши* (264.); или да покажем да се и онако *може* *казати* (265.).

свима њима овде не може говорити; поменућу само ово: сем познатог правила да *не* стоји испред правога глагола у простом (не пише) а испред помоћнога у сложеном прироку (*не* би писао м. *не* писао би) – настаје кашто и потреба оваке конструкције: Није залуду Бог *не дао* кози дугачак реп (Н. Посл.); Како *ћу* те ја не *даћи*, ћерко? (Н. Пј. I, 552.); идем, *да бих се* и не *враћио* (Н. Прип. 117.); Чарне очи, *би не љегале* (Н. Пј. III, 355.); Кћери моја, *да би* те не *било* (Mikl. IV, 809.).

б) Везивање *ћредлоја за ћадеже* иде у нашем језику противно реду ст. индијском, али опет, као и у многим другим живим језицима, по правилу *ћроклийички*. Сем предлога *ради* (именски падеж), који чешће стоји *иза* генетива (Трпи, душо, Бога *ради*, Н. Посл.) него испред њега (Кад крв проспем *ради* своје вјере, Г. Виј. 2.400.), нашао сам још предлог *близу* (и компар. *ближе*), који по изузетку може стајати и *иза* свога генетива: Када би се он нашао *смрћи* близу; Која [земља] износи трње и чичак, непотребна је и *клейве* близу (Дан. С. Синт. 138.); То је свога дома *ближе* (139.). Овакав слободан положај долази овим предлозима од адвербијалне им природе, према чем су и они, као и многи други предлози (који увек стоје испред својих падежа), неенклитичне, акценатне, речи.

Још је занимљиво поменути како је *енклийичка*, тежећи почетку реченице, могла продрети, истина врло ретко, чак и *између ћредлоја и њејова ћадежа*: Што је ветхо и остарјело, *близу* је *краја* (Дан. С. Синт. 138.); А *више* ми *ћлаве* копље посадите (ib. 143.); Који за наслађењи хлепе *изван* су *ћамећи* (Аkad. Рјеџн. IV, 318a); – противно томе, имамо у Вука (предлог у средини): да би тако, и *још много* по *већој* правди, могли рећи јужни Срби да не пристају на то (Писма, 93.).

И тако смо, у најкрупнијим цртама, прегледали распоредне групе наших речи у четири главна синтактична слагања. Као што сам и напред поменуо, за многа од овде изнетих правила биће потребне специјалне расправе, које би детаљном обрадом појединих питања (особито користећи се статистичким подацима) утврдиле или обориле тачност њихову. Али ће, надам се, и у овом мом послу бити приложака или, боље рећи, каквога постицаја за потпунију студију о целокупном питању реченичне конструкције не само српскога него и других словенских језика. Једном пак утврђени типови посебнога словенског реда речи без сумње ће помоћи и дефинитивној одлуци о распоредним начелима у некадашњем, заједничком, језику индојевропском.

ПРИСТУПНА АКАДЕМСКА БЕСЕДА

ЉУБ. СТОЈАНОВИЋА

ГОВОРЕНА НА СВЕЧАНОМ СКУПУ АКАДЕМИЈЕ 11 ЈАН. 1896.

Господо академици,

Ни на једнога од вас, смем слободно рећи, није тако убрзо пало толико одликовања, као на мене, најнедостојнијег. Тек што сам, тако рећи, ступио у јавност, одликовали сте ме избором за свога дописног члана, и то не због каквих великих заслуга, већ јамачно због нада, које сте на ме полагали. Није прошло много, а гг. професори Велике Школе, избравши ме за свога друга, поверише ми да предајем једну од најзнатнијих за нас наука што се у нашој Великој Школи обрађују. Одмах затим ви сте ме уврстили и у праве чланове. Како ме је ово друго ваше одликовање стигло пре него што сам се и за оно прво одужио, за мене је било јасно, да је то учињено колико мени, толико и моме новом положају који сам добио. У осталом, Велика Школа и Ака-